

Istvánffy Miklós könyvtáráról

BERLÁSZ JENŐ

I. A SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HÁROM ISTVÁNFFY-KÓDEXE

Az Országos Széchényi Könyvtárban évek óta folyik a kéziratok rekatalogizálása. E munkálat célja, hogy a több tízezer kötere, kötegre menő gyűjteményben megbúvó rengeteg ismeretlen irodalom- és tudománytörténeti anyag apró részletekig feltáruljon a kutatás számára. Az analekták sokasága mellett olykor nagyobb, jelentősebb kéziratok emlékei is felbukkannak: kódexek¹, amelyek idáig a katalógusok hiányossága folytán elkerülték a kutatók figelmét.

Nemrégiben a Fol. Lat. 3606. jelzet alól három, csaknem azonos külsejű, a XVI—XVII. század fordulójáról származó kéziratok könyv került katalogizálásra.

Mindhárom kötetnél legelőször a művészi kivitelű egykorú kötés vonja magára a figyelmet.

1. A kódexek formai leírása

A 3606/1. számú, 313×205 mm nagyságú kötetet papírlemezre vont, eredetileg fehér pergamenborítás fedi. Mind a felső, mind az alsó tábla vaknyomású vonalakkal kétszeresen keretelt. A belső keret négy sarkában kívül egy-egy arany nyomású stilizált liliomszerű virágdísz van. A felső tábla közepén vaknyomású vonalakkal határolt rombusz-keretben helyezkedik el a kötés fődísz: egy reneszánsz díszítő elemektől körülvevő arany nyomású köriratos családi címer. A művészi rajzú, 125—80 mm méretű *supralibros* két sorban elhelyezett körirata ez: NICOLAVS ISTHVANFI DE KISAZZONFALWA S.C.R.M. CONSIL. AC REGNI HVNGARIAE PROPALATINVS &C. A hátsó tábla közepén a címer helyét a már említett liliomszerű bélyeg foglalja el. — A kötés háta három bordával négy mezőre tagolt; a felső mezőben nem könyvkötői kéztől származó, de egykorú, barnult tintaírással felirat olvasható: *Historia. Manuscripta selectissima... Joannis de Cazabáza*.² Az alsó bordán ugyancsak tintával írt egykorú könyvtári szám: 182. — A kötet körülvágott lapszélei fakult vörös színnel vannak tarkázva; a fűzést alul-felül sárga-fehér oromszegés zárja le.

A 3606/2. számú, ugyancsak fehér pergamennel borított kötet (nagysága: 312×214 mm) arculatra nézve megegyező az 1. kötettel, de arany nyomással sokkal gazdagabban díszített amannál. A vaknyomású keretelés háromszoros; két belső keret között növényi elemekből alkotott keskeny

arany-nyomásos szegélydísz vonul végig. Az aranszegély négy sarkában kívül egy-egy lilomalakú sarokbélyeg van. A reneszánsz keretelésű címeres *supralibrost* pontosan ugyanabban a lenyomatban, mint az 1. kötetben, mind a felső, mind az alsó táblán megtaláljuk. Teljesen azonos a körirat is. — A kötés hátát ugyancsak három borda tagolja; a bordákra és az oromszegést takaró hátrészekre a tábla szegélydíszének elemei vannak arannyal rányomva; a bordák között négy mezőt a sarokbélyeg lilomábrája díszíti fekvő helyzetben. Könyvkötői címirat ezen a kötetben sem található, csupán néhány szőnyi egykorú tintairat, úgy mint az 1. kötetnél, a hátón. Az első mező felirata: *Manuscripta selectissima. Memorabilia.* A második mezőé: *Pontificalia*... A harmadik mezőben könyvtári szám van: 186. — Oromszegés és metszés olyan, mint az 1. kötetnél.

A 3606/3. számú, szintén pergamenkötésű kötet (mérete 314×218 mm) megint egyszerűbb, dísztelenebb kivitelű, s inkább az 1. kötethez hasonlít, mint a 2-hoz. Itt is a művészi rajzú címeres *supralibros* uralkodik, teljesen azonos arany-nyomásban és felirattal, mint az előző kötetekben. A hátulsó tábla közepén egy, 40×30 mm nagyságú elliptikus arany-nyomású embléma van, amely díszes talárba öltözött, arcát jobbra fordító, balkezeiben nagy stilizált koronát tartó, jobbjaival a ruháját emelő, fedetlen fejű, álló férfialakot ábrázol, baloldalán a földön szárnyas oroszlánnal, jobbra dombon álló tornyos várépülettel.³ — A keretelés mind a felső, mind az alsó táblán kettős, egyszerű vaknyomású vonalakból áll; a felső keret sarkaiban belül lilomszerű bélyegek vannak. A három bordával osztott könyvhát dísztelen. Könyvkötői felirat itt sincsen, csupán két szőnyi egykorú tintajelzés: a felső mezőben *Manuscripta*, a harmadikban N° 197. — Oromszegés és metszés tekintetében nincs eltérés az előző kötetektől.

A kötésvizsgálat tehát meglepő felfedezéssel járt: kezünkbe került három eredeti kéziratot könyv, amely mintegy negyedfélszáz évvel ezelőtt a nagy magyar humanista történetírónak és neves államférfinak, *Istvánffy Miklósnak* (1538—1615) birtokában volt.

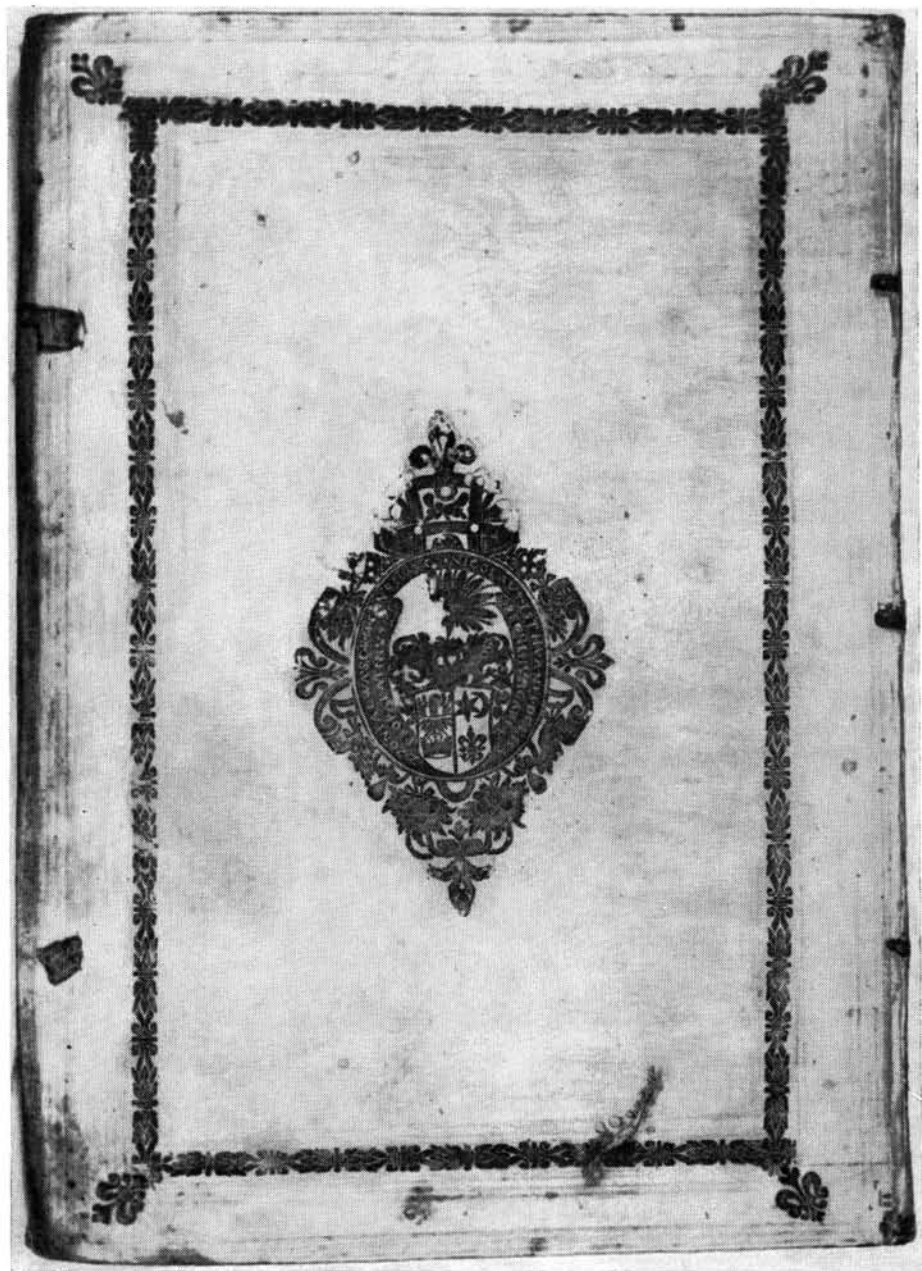
E felismerés után természetesen különös kíváncsisággal fordulunk a könyvek tartalma felé. Mivel a kötéshátakon levő egykorú tintaírástos feliratok önmagukban nem sokat mondanak, kötetről kötetre át kell lapoznunk a három könyvet.

2. A kódexek tartalmi leírása

Az első bepillantás nyomán kiderül, hogy mindhárom kötet kolligátum: kisebb-nagyobb analekták foglalata. Fajtájukra nézve ezek az analekták igen különbözők. Vannak köztük eredeti kéziratot művek, magának *Istvánffy*nak is egy-egy történeti eseményt vagy eseménysort leíró tanulmánya, különféle részlet-feljegyzések, jegyzetek stb.; vannak továbbá hivatalos írások, különböző régi és egykorú okmányok, pápai bullák, királyi oklevelek, diplomáciai és országgyűlési iratok, beszédsszövegek, nemzetközi szerződések, hivatalos és magánlevelek, jobbra másolatban, de olykor eredetiben is, legnagyobbbrészt a XVI. század végi és XVII. század eleji magyar—török eseményeket és erdélyi—lengyel politikai kapcsolatokat illetők; vannak végül

A Fol. Lat. 3606/I. jelzetű kódex hátulsó kötéstáblájának díszei

Istvánffy Miklós *suplaribrosa* a Fol. Lat. 3606/II. jelzetű kódexen

költői írások, különböző alkalmakra írt, történelmi személyeket dicsőítő elégiák. — Az iratok és kéziratok túlnyomórészt latin nyelvűek, de adódik, magyar, olasz és görög nyelvű írás is.

Az egyes kötetek tartalmát részletesen az alábbiakban ismertetjük.

A 3606/1. számú kötet 84 fólióra terjed, és hat tanulmány jellegű, történeti tárgyú kéziratot tartalmaz; ezek közül három *Istvánffy*-nak sajátkezű írása. Mindegyik kézirat XVI. századvégi dolgokról szól: a magyarországi ún. tizenötéves háború eseményeiről. Ezek sorban a következők:

- ff. 1—9. De obsidione arcis Comarom. Annis 1594—1595. *Istvánffy* autogr. Az elején csonka.
- ff. 11—17. „Expugnatio arcis Nograd, anno ... 1594. mense Martio facta.” *Istvánffy* autogr.
- ff. 19—44. „Historia earum rerum, quae in oppugnatione Strigoniensi et expugnatione Jauriensi anno ... 1594. actae sunt.” Három kéz írása. *Istvánffy* glosszáival.
- ff. 45—56^v „Rerum anni millesimi quingentesimi nonagesimi quinti brevis narratio.” Idegen kéz írása.
- ff. 57—71. „Descriptio eorum, quae anno 1596. actae sunt.” *Istvánffy* autogr.
- ff. 73—84^v „Res gestae anni millesimi quingentesimi nonagesimi septimi.” Két kéz írása. A vége csonka.

A 3606/2. számú kötet sokkal változatosabb és gazdagabb tartalmú: 138 fólión 38 analektát ölel fel. Az első lapokon oklevélmásolatokkal találkozunk; utóbb egy *Vurffel* György⁴ nevű zágrábi kanonok két történeti tárgyú magasztaló költeménye — közülük egyik görög nyelvű — hívja magára a figyelmet; azután pedig csaknem megszakítatlan sorban a *Bocskai*-felkelésre és az egyidejű török eseményekre, a bécsi és zsitvatoroki béketárgyalásokra vonatkozó iratok és missilisek következnek, közöttük néhány autográf *Istvánffy*-levéllel és -feljegyzéssel és egy, *Bocatius* (*Bock*) Jánostól⁵ (1549—1621) származó nagyobb politikai írásművel. Közben itt-ott különböző külső országok történetét érintő iratok is felbukkannak. Sorrendben a kötet anyaga így következik:

- ff. 1—2. Bulla papae Innocentii III. de iure coronandi reges Hungariae archiepiscoporum Strigoniensium. Anno 1209. Másolat a XVII. sz.-ból.
- f. 3. Litterae donationales Sigismundi regis Hungariae et imperatoris Romanorum pro Joanne et Thoma de Gerse. Anno 1404. Másolat. *Istvánffy* autogr.
- ff. 5—15. Pactio Ferdinandi I. regis Hungariae, imperatoris Romanorum et Sigismundi II. regis Poloniae. Anno 1549. Egykorú másolat.
- ff. 17—19. Litterae Ferdinandi I. regis Hungariae, quibus castrum et civitatem Varasdiensem Johanni Ungnad donat. Anno 1543. Egykorú másolat.
- ff. 21—27. „Relatione di quello, ch'e passato nel negotio dell' assoluzione dei Signori Venetiani, concessa loro dalla Santita ... per mano dell'... cardinale di Gioiosa.” Anno 1607. Egykorú másolat.
- ff. 30—31^v Vurffel Georgius: „Elegia ad caesarem.” Zágráb, XVII. sz. eleje.
- ff. 31^v—32. Vurffel Georgius: „Elegia in victoriam, quam Georgius Drascouith episcopus Zagradiensis habuit de Turcis apud Glynam fluuium.” Görög nyelvű költemény.
- ff. 33—41. „Querelae, excusationes cum protestatione regni Hungariae, praesertim partium superiorum coram Deo et toto orbe Christiano.” Anno 1605. [A szerencsi országgyűlés proklamációja a külföldhöz.]

- ff. 43–44. „Ex literis Ferrariae datis de ingressu et sponsalibus reginae Hispaniae [Margaretæ Austriacæ] ibidem celebratis.”
- f. 45. Litterae tres Rudolphi regis Hungariae, imperatoris II. Pragae, 21. Martij 1606.
- f. 47. Litterae missiles Stephani Bocskai ad principem anonymum exaratae. Cassoviae, 7. Octobris 1606. Egykorú másolat.
- f. 49. „Exemplar [litterarum] regis Bigubae in Guiena [Guinea] Afraicana ad dominum Philippum magnum regem alborum, sic enim Europeos vocant, translata ex Lusitana in Latinam linguam.”
- ff. 51–53. Pontanus decanus Pragensis: Oratio „in funus... Petri Obernburgeri in Train, secretarii et consilarii imperialis.”
- ff. 55–56. Molard Joannes et commissarii regii ad Rudolphum regem Hungariae, imperatorem Romanorum. Comaromij, 9. Novembris 1606. Egykorú másolat.
- ff. 57–58. „Exemplum litterarum principis Turcarum ad regem Poloniae” [Sigismundum III.] Anno 1590. Másolat a XVII. sz.-ból.
- f. 59. Litterae Nicolai Istvánffy ad Matthiam archiducem Austriae de motibus Bocskayanis. In castris ad Drauum positis infra Varasdinum, 7. Julij 1605. Istvánffy autogr.
- f. 61. Eiusdem litterae ad eundem. In arce Vinice, 9. Julij 1605. Istvánffy autogr.
- ff. 62–63. Litterae principis Stephani Bocskay ad Nicolaum Istvánffy datae. Cassoviae, 11. Iunij 1605. Egykorú másolat.
- ff. 65–66. „Relatio legati suae maiestatis... Sigismundi Forgaczij de petitionibus... statum regni, quas in proxima diaeta Corponae habita proposuerunt et concluderunt.” Anno 1605. Egykorú másolat.
- ff. 67–68. „1601. Cose dell’ assedio di Canisa.”
- ff. 69–72. „Relatio comitis Barbiani de rebellionem Bochaiana. 1605.” Istvánffy autogr.
- ff. 73–74. Tractatio inter imperatorem Rudolphum II. et legatos regis Persarum. Pragae, 2. Decembris 1600. Másolat.
- ff. 75–81. „Anno 1606. in Januario. Tractatio pacificationis Viennae.” Egykorú másolat.
- ff. 83–88. Narratio rerum in Hungaria gestarum anno 1605.
- ff. 89–90. „Extractus egy erdelij irasbol. 23. Februarij anno 1601.”
- ff. 91–92. „Exemplar litterarum caesaris maiestatis, quibus se a juramento ad regimen obstrinxerat, et per Hungaros sibi praestito se et illos ab eo exonerat, coronam regni cum omnibus clenodijs et libris regijs regnicolis restituit, ... archiducem Matthiam praeficit in gubernatorem regni, et ut eum Vngari in regem suum acceptent, permittit.” Pragae, 1608.
- ff. 92^v–93^v „Expeditoria ad proximas literas caesareas, ... archiducis Matthiae ac statuum et ordinum regni Hungariae.” Anno 1608.
- ff. 95–101^v „Bochkay Istwan kiunsaginak az massa.”
- ff. 103–106^v „Ad expostulationes vicinarum prouinciarum superioris Vngariae reliquarumque partium legatorum responsio. Exhibita... Matthiae archiduci Austriae 20. Septembris 1606. Egykorú másolat.
- ff. 107–109. Compositio pacis inter Rudolphum II. Romanorum imperatorem, Hungariae regem et imperatorem Turcarum. In castris ad Sithuam flumen positis, 11. Novembris 1606. Istvánffy autogr.
- ff. 111–112. Tractatus inter archiducem Matthiam et statuum Hungariae. Viennae, 12. Februarij 1605. Istvánffy fogalmazványa.
- ff. 113–118. Foedus pacis Viennensis. 23. Junii 1606.
- ff. 119–130. Bocatius Joannes: „Relatio vel epistola commemoratio conuentus inter ... Hungariae Transyluaniaeque principem [Stephanum Bocskai] et inter Mahumetem vezereum habiti in campo Rakos ... 11. Novembris... 1605.”
- f. 131. „Ex literis Patris Joannis Korczenii datis Cracouiae 4. Februarij 1606. ad Patrem Alexandrum Dobokay.”

Embléma a Fol. Lat. 3606/III. jelzetű kódex hátulsó tábláján

- f. 132. „Articuli in proxima diaeta futuro nouo regi ante coronationis proponendi per ... [Stephanum] Illieshazium... facti.”
- ff. 134–137^v Legati Rudolphi regis Hungariae et imperatoris ad archiducem Matthiam de tractatu cum Sigismundo Báthory, principe Transylvaniae de accipienda Transylvaniae. Tyrnaviac, 14. Decembris 1598.
- ff. 137^v–138^v Idem ad eudem, de eadem re.
- f. 138^v Rumpff W. ad praelatum quendam de eadem re. Poidebradij, 20. Decembris 1598.

A 64 főlíóból álló 3606/3. számú kötetben ismét nagyrészt hivatalos iratok találhatók; csak elvétve fordul elő közöttük egy-egy tudós-kézirat, mint *Verancsics Faustusé*.⁶ Közlebebről ezek az iratok 1600–1602. évi erdélyi események és erdélyi–lengyel kapcsolatok körébe vágnak. A kötet 12 analektájának jegyzékét a következőkben adhatjuk:

- ff. 1–42. „Pauli tertij pontificis maximi ad Carolum V. imperatorem epistola hortatoria ad pacem. Ipsius Caroli ad eam, tum alias eiusdem concilij conuocatorias responsio. Francisci... Francorum regis aduersus ipsius Caroli calumnias, epistola apologetica ad Paulum tertium pontificem maximum scripta. — Parisii, ex officina Roberti Stephani typographi regij. 1543.” Istvánffy autogr. másolata. A végén csonka.
- ff. 43–44. Inscriptiones in sepulcris Bononiae et Neapoli incisae. Istvánffy autogr.
- ff. 45–46^v. Litterae Rudolphi regis Hungariae, imperatoris II. ad dietam regni Hungariae. Pragae, 1602. Másolat.
- ff. 47–48. Epistola Caroli a Lichtenstein ad Nicolaum Istvánffy. Pragae, 8. Martij 1602. Eredeti.
- f. 49. Litterae Joannis Zamoisky, regni Poloniae cellarii ad status regni Transylvaniae exaratae. Rukobyl, 23. Octobris 1600. Másolat.
- f. 50. Litterae reversales Stephani Csáky. Illyefalva, 1600. Másolat.
- f. 51. Litterae missiles Joannis Zamoisky ad Georgium Basta. Rukobyl, 23. Octobris 1600. Egykorú másolat.
- ff. 51^v–53. „Ad ordines Transylvaniae. Instructio legati Polonici.” Anno 1600. Egykorú másolat.
- ff. 55–56. „Paria literarum assecuratoriarum... [Georgii Basta] super arcibus Saaros et Zadwar.” Anno 1600. Egykorú másolat.
- ff. 57–59. Litterae missiles Demetrii Naprady et Stephani Bochkay ad Sigismundum principem Báthory. Pragae, 1601. Egykorú másolat.
- ff. 61–62. Faustus Verantius: „De origine Slavorum”. Egykorú másolat.
- ff. 63–64. „Francisci Tabarini Veneti, apud Maximilianum II. imperatorem, olim fac-tissimi scurrae dicteria de uarijs hominum generibus.”

Tartalmi áttekintésünk eredményeként további jelentős felismeréshez jutottunk. Nyilvánvaló, hogy a szóbanforgó három kéziratos könyv *Istvánffy Miklós Historiarum De Rebus Vngaricis Libri XXXIV.* című, négy külföldi kiadást megért monumentális művének forrásanyagából való részlet.

3. A kódexek könyvtártörténeti jelentősége

Leletünk két tekintetben is igen jelentős.

Mindenekelőtt *historiográfiai tekintetben*. Fontossága itt abban van, hogy konkrét bizonyságokat szolgáltat *Istvánffy* történetírói műhelyének idáig ismételten vizsgált, de csak kevésbé feltárt titkaihoz. Három testes főlíáns

tanúskodik most már arról, hogy szerzőnk a közkeletű nyomtatott forrásmunkákon kívül, miféle kutatásokra, illetőleg gyűjtésekre támaszkodott lenyűgöző adatbőszséggel megrajzolt történeti előadásában. Tulajdonképpen megvilágosodik ennek az apparátusnak alapján *Istvánffy* tudományos kutatói és feldolgozó metodikája, s próbát áll némely tekintetben hitelessége is.

Adatgyűjtő szemhatára már így, anyagának pusztá megtekintése által is impozánsan bontakozik ki: kiderül, hogy még a korát megelőző, régebbi magyar történetre nézve sem érte be az előtte járt historikusok közléseivel, hanem ahol szükségét látta, eredeti oklevelekhez nyúlt; de kiderül az is, hogy a maga korának rajzánál is mennyire sokoldalú és alapos tájékozódásra törekedett: az államiratok jelentőségén túl, felismerte a magánlevelekben és magánfeljegyzésekben, sőt a humanista panegyrisekben rejlő történeti értéket is. Mindezzel azonban e helyen nem kívánunk foglalkozni. Leletünk történettudományi jelentőségének felmérése, vagyis annak a kérdésnek megvizsgálása, hogy mi módon ment végbe az előttünk fekvő forrásoknak a nagy szintézisbe való beépítése, külön összehasonlító munka feladata lesz.

Jelen tanulmányunk keretében a bemutatott kézirat-köteteket csakis könyvtártörténeti szempontból kívánjuk tekintetbe venni: belőlük, mint alapvető fontosságú darabokból kiindulva teszünk kísérletet arra, hogy megállapítsuk: volt-e *Istvánffy* Miklósnak könyvtára, s ha volt, milyen jellegű, miféle tartalmú és hozzávetőlegesen mekkora számú volt — hol volt felállítva s mi lett a sorsa *Istvánffy* halála után. Ebben van kézírataink megtalálásának másik különös jelentősége.

Mielőtt azonban nyomozásunkat ebben az irányban megkezdénénk, rá kell mutatnunk, mi indít bennünket egy *Istvánffy*-könyvtár feltételezésére.

Elsősorban nyilván azok a szempontok, amelyeket a kezünkben levő kéziratok könyvek formái és tartalmi vizsgálatából nyertünk. Ez a három kötet a maga külső egyöntetűségével, bibliofil jellegével s különösképpen *supralibros*-ával és hátirataival valósággal felhívja a szakkutatót, hogy mögöttük egy hajdani nagyobb könyvgyűjteményt, könyvtárt keressen, sejtetve hogy a könyvek mai magánossága egy könyvtár-tragédia szomorú következménye lehet.

Emberek, akiknek életében a könyv különösebb szerepet nem játszik, többnyire nem részesítik könyveiket nagyobb megbecsülésben. Viszont, ha valahol kiváló gondosságot, áldozatosságot tapasztalunk a könyvek irányában — ott szinte tévedhetetlenül feltételezhetünk mélyült könyvkultúrát, könyvgyűjtést, könyvtárat.

De tartalmi alapon is van okunk egy *Istvánffy*-könyvtár gondolatával foglalkozni. A három kötetben foglalt anyag ti. nemigen hagyhat kétséget az iránt, hogy itt bizonyára csak egy töredékével van dolgunk annak a forrásanyagnak, amelyből *Istvánffy* hatalmas művét megalkotta.

Ismeretes, hogy a *Historiae* a magyar történetnek több, mint egy évszázadra (1490—1606) terjedő széles szakaszát öleli fel. Ebben a keretben egészen jelentéktelen kis idő az, amelyre a fellelt apparátus vonatkozik. Mindössze hét esztendő: 1593—1597-ig, illetőleg 1600—1602-ig. De még ennek a pár évnek története is igen csekély részben talál alapot forrásainkban. Csak ha felütjük a *Historiae* kötetét s átfutjuk a vonatkozó fejezeteket, alkot-

hatunk fogalmat arról, mekkora forrásgyűjteményre volt szükség az idevágó előadás megírásához.

Meggyőződésünk tovább erősödik, ha *Istvánffy* korának egészét tekintjük, azt a félszázadnyi időszakot (1556—1606), amelyben szerzőnk szerepelt, s amelynek rajzához (XVII—XXXIV. könyv) szintén kizárólag a maga által gyűjtött irat- és kéziratanyagra volt utalva. S végül, hogyha a *Historiae* teljességét tartjuk szem előtt, a bibliotékát *Istvánffy* dolgozószobájában nyilvánvalónak kell tartanunk. Bizonyosra vehető, hogy könyvespolcain nemcsak néhány tucat kéziratot könyv sorakozott, hanem olyan gazdag gyűjtemény, amely feltétlenül méltó a könyvtár névre.

Sőt biztosnak érezhetjük magunkat affelől is, hogy ez a könyvtár semmiképpen sem korlátozódott történetírói jegyzetanyagra, azaz aligha volt kizárólagosan kézirat-könyvtár; bátran sejthetünk benne nyomtatvány-gyűjteményt is. Erre az a tény jogosít fel bennünket, amit a nagy mű szöveg-vizsgálata már kétségbevonhatatlanul bebizonyított, hogy ti. szerzőnk a saját korát megelőző hosszú időszak hazai és külső eseményeinek előadását elsősorban külföldön megjelent nyomtatott művek anyagára építette. Feltehető tehát, hogy a használt kiadványok *Istvánffynak* birtokában voltak. Ez utóbbi körülménynek egyébként nagyobb jelentősége nincsen, hiszen a XVI. században, amikor Magyarország még javában a kéziratot irodalom korát élte, könyvtáraink is jórészen kézirat-könyvtárak voltak; bennük nyomtatott munkák általában gyéren fordultak elő és sokáig kisebbségben maradtak a kéziratokkal szemben.

Az *Istvánffy*-kódexek vizsgálatából merített szempontok tehát elég nyomós érveket szolgáltatnak egy *Istvánffy*-könyvtár utáni kutatásra. Ezek az érvek azonban nem állnak önmagukban. Feltételezésünk realitását *Istvánffy* Miklós humanista mivoltából eredő tények is hathatósan támogatják.

4. Az *Istvánffy*-könyvtár feltételezése *Istvánffy* humanista életformája alapján

Istvánffy a magyarországi kései humanizmusnak egyik jellegzetes típusát képviseli: a világi humanista nagyurat. Irodalom- és társadalomtörténetírásunk sajnos nagy hiányokat mutat a hazai humanizmus 1526 utáni időszakának korszerű analitikus vizsgálata tekintetében.⁸ Pedig a XVI. század bizonyos tekintetben fontosabb a magyar humanizmus történetében, mint a *Mátyás*- és *Jagello*-kor. Ez az az idő ti., amikor az új világnézet, az új műveltségi forma megszűnik „udvari díszvirág”, „importált luxus” lenni, s otthonossá válik a magyar társadalomban: a főpapságon kívül gyökeret ver a főúri rétegben is. Attól fogva, hogy *Verbőczy* személyében először jelent meg az országhalkormányzás fórumán latin műveltségű, tudományos képzettségű világi államférfi, rohamos gyorsasággal indult meg az ország báróinak a XV. század végén általában még írástudatlan körében az intellektualizálódás, illetőleg humanizálódás folyamata. A XVI. század közepétől fogva az állam érdeke (*felicitas reipublicae*) az egyre inkább szekularizálódó kormányzás mellett elengedhetelenné tette a világi rendű országos főméltóságok számára is a *studia humanitatis* tökéletes elsajátítását és fölényes gyakorlatát. Ez alól a követelmény alól senki sem vonhatta ki magát, aki társadalmi tekintélyét, amelyre származásánál és vagyoni helyzeténél fogva egyébként

igénye lehetett, elveszíteni nem akarta. Szinte észrevétlenül nyomult fel a szellemi erő, a tudás, a műveltség társadalmi kiválasztó elvvé, az elit érték-mérőjévé. A földbirtok és a születési előjogok önmagukban többé nem biztosították senki számára sem az államkormányzatban való részvételt. Szükségképpen alakultak tehát át a régi nagybirtokos vezető családok írástudó, humanista műveltségű családokká.⁹

A *Kisasszonyfalvi Istvánffy-család* — úgy látszik — egyike volt a legkorábban humanizálódott familiáknak. Bár a család egyes tagjainak pályafutása s a családi birtoktörténet még eléggé feltáratlan, több mint valószínű, hogy az *Istvánffyak* szűkebb pátriájukban, Baranya megyében a XV—XVI. század fordulóján már a vezető családok közé számítottak, a nagybirtokosságnak legalább alsó szintjén állottak.¹⁰

a) *Istvánffy* István (†1517), történetírónk nagyapja lehetett az első, aki a családban iskolázódott, sőt humanista műveltséget szerzett. Karrierje, amelyet a baranyai alispáni széktől a királyi adószedői és sókamara-ispáni tiszten át *II. Ulászló* király fiának, *Lajos* trónörökösnek udvarmesterségéig befutott, nehezen képzelhető el másként. Műveletlen, egyszerű nemesember a *Jagello*-udvarban nem viselhetett volna ilyen magas méltóságot, s egyáltalán udvarképes sem lehetett volna.¹¹ Humanista műveltsége s nyilván e révén szerzett előkelősége mellett tanúskodik nőülése is. Felesége, *Dombay* Margit ti. szintén egy humanizálódott s magasra emelkedett déldunántúli család sarja volt. Az asszony fivérei közül egyik — *Dombay* Pál királyi főlovászmester — *Verbőczy Tripartitum*ának revizora volt, vagyis nyilván jogvégezett ember, a másik — *Dombay* Miklós — horvát—szlavón bán.¹² Ezek szerint tehát *Istvánffy* István mind saját udvari méltósága alapján, mind rokonsága révén családját országos viszonylatban is a művelt előkelők közé emelte.

b) Történetírónk apjának, *Istvánffy* Pálnak (†1553) humanista mivolta már közismert tény. Rőla kétségtelenül tudjuk, hogy Páduában és Bolognában járt egyetemre s elvégezte a hét szabad művészet tanfolyamát, majd a jogi studiumokat is; tudjuk továbbá, hogy egyike volt a magyar szépirodalom úttörőinek: ő az első magyarnyelvű verses novella szerzője. Általa a család súlya, tekintélye még inkább megszilárdult. Hivatali pályáján jogi műveltsége révén egészen a királyi tanácsossáig emelkedett s ezáltal is megerősítette a *magnificus*-ok rendjéhez való tartozásukat. Birtokait is — újabb királyi donációkkal — sikeresen gyarapította, bár csaknem egyidejűleg (1543-tól) baranyai uradalma török hódoltság alá került.¹³

Főrangú jogállását és humanista kapcsolatait építgette *Istvánffy* Pál házasságkötéseivel is. Először az ország egyik leghatalmasabb oligarchacsaládjából, a *Garay*-családból nőtt, *Garay* Lőrincnek Petronella nevű lányát véve feleségül.¹⁴ Ezáltal rokonságba került a *Batthyányakkal*,¹⁵ a híres *Zay* Ferenc familiájával¹⁶ és a *Maczedoniaiakkal*;¹⁷ az utóbbiak egyike ekkoriban váradi püspök, másika a királyi kúria bírája volt. Ugyanebben az irányban hatott *Gyulay* Hedviggel kötött második házassága is. A *Gyulayak* — *Corvin János* jóvoltából — Szlavóniában nagy váruradalmak (Vínica és Trakostyán) birtokosai voltak s a legkorábban humanizálódott délvidéki arisztokrácia tagjai.¹⁸ Rokonságukból csak a *Gersei Pethők*re (egyikük a neves krónikáíró)¹⁹ és a *Ludbergi Thuróczy*akra (egyikük horvát bán)²⁰ utalunk.

c) A történetíró *Istvánffy* Miklós tehát semmiképpen sem volt új ember a humanizálódott magyar főúri társadalomban. Pályája nem véletlenül ívelt a nagytekintélyű historikus s a legelső államférfi díszes állásának magasságáig; életútját az előtte járt két nemzedék valósággal kitaposta. Róla túlzás nélkül el lehet mondani, hogy az anyatejjel szívta magába a humanistát.

Az írás-olvasás mesterségébe nyilván apja irányítása mellett tanult bele s tőle nyerhette a komolyabb tanulmányokra való első előkészítést is. A kisasszonyfalvai kastélyban s később a szigetvári kúriában²¹ nyilván kultúr-környezetben élt, amelynek fontos elemeit alkották a hazai és külföldi könyvek. Bizonyítékaink vannak arra, hogy az apa birtokában értékes humanista kódexek és nyomtatványok voltak.²² A családi kör művelő hatását azonban *Istvánffy* Pál nem sokáig tartotta elégségesnek fia számára. Kilenc éves korában (1547) a fiú már *Várady* Pál esztergomi érsek (1483—1549) nagyszombati udvarában ismerkedett a humanista életformával, *Várady* halála után pedig a még nevesebb humanista egri püspök, később esztergomi érsek, *Oláh* Miklós (1491—1568) aulájában folytatta tanulmányait.²³

Ez a hat év Magyarország legműveltebb főpapjainak közvetlen környezetében, a humanum tudományos és irodalmi alkotásaitól körülveve, döntő jelentőségű lehetett *Istvánffy* fejlődésére nézve. Nem kétséges, hogy az egyetemes ember, az *uomo universale* életeszmenyével ekkor jegyezte el magát, s ekkor tette a sokirányú hivatás virtuóz gyakorlásának első próbáit: bizonyosan itt ismerkedett meg mind a kardforgatás és verselés, mind a politika és retorika művészetével. Készségeit azonban olyan hatalmas arányúakká, amilyeneknek azok később megmutatkoztak, csak 1552—1556-ig fejlesztette ki a páduai és bolognai egyetemen, ahol *Oláh* Miklós költségén, egyideig *Sambucus* (*Zsámboky*) János (1531—1584) vezetése mellett sajátította el a tudományt (*humaniores aequae sublimiores scientias*).²⁴

Ám az olaszországi évek nemcsak a bölcséleti és jogi készség s az *ars notariatus* megszerzése szempontjából lehettek jelentősek *Istvánffy*ra nézve, hanem a magasrendű kulturális élet igényeinek meggyökereztetése tekintetében is, elsősorban a *könyvnek*, az emberi gondolat hordozójának és közvetítőjének nélkülözhetetlen szellemi szükségletként — s a *könyvtárnak*, mint elengedhetetlen humanista apparátusnak felfogása tekintetében. Az olvasás, a gyűjtés, a kutatás s az irodalmi-tudományos alkotás szenvedélye, a forma kultusza nyilván itt szövődött bele *Istvánffy* lelkületébe, meghatározva egész további életvitelét, életstílusát.

A humánus eszméjének megvalósításához *Istvánffy* Miklós életfolyása valóban ragyogó illusztrációt nyújt. Pályája kezdetén úgy látszik inkább a vitézi életben forgolódott és katonai dicsőségre vágyott anélkül, hogy intellektuális hivatása gyakorlásáról lemondott volna. Hiszen ugyanerre az életszakára esik titkároskodása is nagy pártfogója, *Oláh* érsek mellett.²⁵ Később, férfikorában működésének súlypontja mindinkább jogi-politikai-diplomáciai irányba toldott el, de életének azért továbbra is integráns része maradt mind a *virtus heroica*, mind a műzsák szolgálata: a történelmi kutatás és vers-szerzés.

Politikai pályája jellegzetesen humanista karrier volt. Szerencséjét ott találta meg, ahol a klasszikus műveltség emberei előtte is keresték: a királyi

kancelláriában.²⁶ Szolgálatát alsó fokozatokban — jegyzőként, titkárként — kezdte, de képességei és tudása révén aránylag gyorsan felemelkedett. Két évtizedes kancelláriai működés után 1578-ban királyi tanácsos lett, 1581-ben elérte az ország elérhető legmagasabb közjogi állását, a nádori helytartóságot;²⁷ csaknem egyidejűleg (1582) ünnepélyes királyi diplomát nyert a bárói rendhez való tartozásáról,²⁸ végül mindezen felül (1598) országzászlósi méltóságra emelkedett.²⁹

Másfelől anyai nagybátyja vinicai uradalmának s több más szlavóniai és horvátországi birtoknak megszerzésével sikerült helyreállítania családjának nagybirtokos vagyoni állapotát is.³⁰ Mint apja, ő is horvátországi humanista mágnáscsaládból nősült, *Bajnai Both* Erzsébetet véve feleségül, akinek a XV—XVI. század fordulóján két öse is horvát bán volt.³¹

Nádori helytartói hivatalában *Istvánffy* közel egy emberöltőn át működött s ez alatt az idő alatt igazi udvari ember, *cortegiano* vált belőle. *Miksa* császár uralkodása alatt többnyire Bécsben élt. *Rudolf* korában hol Prágában, hol Bécsben tartózkodott, sokat tevékenykedve közben Magyarországon és Horvátországban is. Olykor diplomáciai küldetésben a Monarchián kívül is megfordult, így 1588/89-ben Lengyelországban, 1598-ban és 1601-ben Erdélyben.³²

Nagyszerű életforma volt ez egy vérbeli humanista számára. Közvetlen közelről látni a fejedelmi udvarok politikai sakkjátszmáit, bepillantani a diplomáciai cselszövényekbe, ismerni az államügyek teljhatalmú intézőit, belefolyni a dolgok kialakításába, élményszerűen átélni a történeteket — mindez valósággal sarkallta a humanistát feljegyzésre, megörökítésre, emlékirásra. Másfelől kitűnő alkalmak nyíltak arra is, hogy kiváló férfiakkal, így *Miksa* császár udvarának híres tudósaival, ismeretséget, barátságot lehessen kötni, levelező viszonyt teremteni; hogy utazás közben római-kori emlékeket lehessen regisztrálni, vagy hazai történeti dokumentumokat (okleveleket, kéziratokat) felkutatni, könyveket vásárolni és gyűjteni.

A jelek szerint *Istvánffy* nem is hagyta kihasználatlanul az elébe kerülő lehetőségeket. Elsősorban éppen az általunk bemutatott kódexek tesznek tanúságot arról, hogy az eseményeket, amelyekben résztvett, feljegyzésekben rögzítette, a vonatkozó államiratokat lemásoltatta, és saját hivatalos ügyintézésének fogalmazványait megőrizte. Megállapítható az is, hogy személyes szubjektív élményeit széles rokoni és baráti körével humanista ismerőseivel levelek formájában is közölte — elvárva viszontközléseiket. Sajnos levelezésének nagyszerű terjedelmét inkább csak sejtjük, mint ismerjük; történetkutatásunk mindmáig igen szerény eredményeket tud felmutatni e tekintetben.³³ Tudjuk továbbá, hogy nem hagyta figyelmen kívül a *gyűjtési* lehetőségeket sem. Közéleti férfiaktól és humanista író emberektől igyekezett feljegyzéseket, illetőleg kisebb-nagyobb opusokat szerezni, vagy kézírataikról másolatot venni. Bizonyos végül — levelezéséből ez is kitűnik —, hogy a *könyvszerzés* alkalmait is megragadta. Külföldi téjékoztatások alapján Bécsben s más nagyvárosokban igyekezett megszerezni mindazt a nyomtatott könyvanyagot, amely történelmi, irodalmi, retorikai érdeklődésének körébe esett.

Az annotáló, gyűjtő és megőrző szenvedélyből szükségképpen *kézirat- és nyomtatványgyűjtemény*nek, könyvtárnak kellett keletkeznie. Hiszen ekkori-

ban az *Istvánffy*nál kevésbé jelentős világi főurak — inkább tudománypártolók, mint tudományművelők — is igyekeztek mennél sokoldalúbb, mennél gazdagabb s szebb könyvtárt gyűjteni. Nemcsak tekintélyüket, jóhíruket kívánták ezzel növelni, hanem minden bizonnyal a szellemi értékmérés és továbbszármaztatás célját is szolgálni óhajtották. A nagy könyvgyűjtő főpapok — *Várday Pál*, *Oláh Miklós*, *Abstemi*us *Bornemisza Pál*, *Radeti*us (*Radéczy*) *István*, *Heresinec* (*Heresincius*) *Péter*, *Telegdi Miklós*, *Mossóczi Zakariás*, *Kutassy János*, *Hetesi Pethe János*, *Fejérkövy István* és mások³⁴ — példája nyomán a XVI. század közepén már a világi nagyurak váraiban is híres bibliotékák gyűltek össze. *Nádasdy Tamás* csepregi, *Batthyány Boldizsár* németújvári (?), a *Fuggerek* vöröskői³⁵ könyvtára az oly sokáig sivár, műzsátlan Magyarországon jellemző tünete volt a humanista műveltség terjedésének és szekularizálódásának.

Ennyiben lehet felvázolni a gyér életrajzi adatokból *Istvánffy Miklós* humanista arcélét és humanizmusában gyökerező könyvkultúráját, gyűjtő hajlamát; s e révén tudjuk megerősíteni azt a feltevésünket, hogy a fellelt három kódex minden valószínűség szerint egy nagyobb humanista jellegű könyvgyűjtemény része volt.

II. AZ ISTVÁNFFY-KÖNYVTÁR NYOMAINAK FELTÁRÁSA

1. Történeti irodalmunk és az *Istvánffy*-könyvtár

Első kérdésünk: egyáltalában tud-e a könyvtártörténeti, illetőleg a *historiográfiai irodalom Istvánffy-könyvtárról*?

Könyv- és könyvtártörténetünknek 1876-ban megnyílt gazdag tárát, a *Magyar Könyvszemlé*t tekintjük át először *Galambos Ferenc* kéziratos mutatója alapján.³⁶ A keresés végig negatív eredménnyel jár: sem tanulmány, sem egyéb közlemény nem tesz említést *Istvánffy Miklós* könyvtáráról. A régebbi könyvtártörténészek, úgy látszik, éppenúgy nem találkoztak idevágó adatokkal, amiként az újabbak sem.

Leginkább azt tartjuk különösnek, hogy *Iványi Bélának Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600* című, a *Szemlé*ben 1929—1934-ig folytatásokban közzétett,³⁷ később önálló kötetként is megjelent gazdag adattárában sem fordul elő semmiféle nyom. Pedig ez a munka nyilván több évtizedes, szétágazó levéltári kutatások eredményeit adja.

Könyvtártörténeti vonalon ezen túl a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában készülő könyvtártörténeti bibliográfia nyújt módot tájékozódásra, főleg az érintkező területek folyóirat-irodalmára nézve. *Istvánffy*-könyvtárról azonban itt sem történik említés.³⁸

Rátérhetünk tehát a történet- és irodalomtudomány *Istvánffy*-irodalmának számbavételére. Kérdés, hogy az *Istvánffy* magán- és közéletének tényeit regisztráló, valamint tudományos és irodalmi munkásságát vizsgáló publikációkban találunk-e valami utalást a jeles humanista könyveire, könyvtárára.

Átfogó jellegű *Istvánffy*-monográfiát sem a történészek, sem az irodalomtörténészek mindmáig nem írtak, holott *Istvánffy*nál jóval kisebb jelentőségű

személyekről a múlt század vége óta terjedelmes életrajzok készültek. Még különösebb, hogy egész *Istvánffy*-irodalmunk együttvéve sem tesz ki egy komolyabb kötetre valót. Néhány rövid tanulmány, három doktori értekezés s pár szerény adatközlés mindössze az, amit az utolsó félszázad *Istvánffy*-val kapcsolatban új eredményként felmutathat.

Mit derített ki a történeti kutatás *Istvánffy* könyvtáráról 1850 előtt?

Istvánffy Miklós, bármennyire híres szereplője volt is korának, az utána következő nemzedékek éppenúgy elfeledték, mint ahogy a jeles emberek legtöbbjét elfelejtik a közeli utódok. Neki annyiban jutott kedvezőbb sors osztályrészlül, hogy hatalmas műve, a *Historiae* már a XVII. században kétszer (1622, 1685), a XVIII. században ismét kétszer (1724, 1758), sajtó alá került³⁹ s így a közlemézetben legalább a neve s a mű ajánlásában megemlített egy-két személyi adata fennmaradt.

Amikor 1711-ben, mintegy száz évvel a halála után, *Czvittinger* Dávid az első magyar tudós-lexikonban⁴⁰ először akarta az utókort tájékoztatni *Istvánffy*ről, semmivel sem tudott róla többet mondani, mint amennyit az 1622. évi kiadás első lapjain Antonius *Hieratus* ajánlásából olvasott. Ebben pedig az *Istvánffy*-könyvtárról egy szó sem esett.

Félévszázad múlva, 1766-ban *Bod* Péter életrajzi lexikona, a *Magyar Athenas*⁴¹ még mindig csak a *Hieratus*-féle adatokat tárta a közönség elé, noha van jel, amiből arra lehet következtetni, hogy újabb, a könyvtárat érintő értesülései is voltak.⁴²

Ugyanebben az esztendőben látott napvilágot *Istvánffynak* egy bővebb hiteles életrajza is, egy curriculum vitae, amelyet egyik kortársa, a szintén humanista *Balásffy* Tamás pécsi püspök (1580—1625) írt, s a tudós *Kollár* Ádám (1718—1783), *Mária Terézia* udvari könyvtárosa fedezett fel és tett közzé a bécsi császári könyvtár analektáinak corpusában.⁴³ Ebből már sok újat meg lehetett tudni *Istvánffy* pályafutásáról s tudós mivoltáról, de könyveiről még mindig semmit sem.

Ettől az időtől kezdve azonban már várni lehetett a történeti ismeretek rohamos gyarapodását. Tudvalevőleg a XVIII. század közepére bontakozott ki s öltött hatalmas méreteket Magyarországon a tudományos jellegű rendszeres történetkutatás.

Biztos tudomásunk van arról, hogy *Pray* György (1723—1801) levéltári kutatások alapján *Istvánffyra* nézve is számos új adatnak jutott birtokába, így többek között értesülést szerzett *Istvánffy* könyvgyűjteményéről is,⁴⁴ anélkül azonban, hogy publikációiban ezeket közkinccsé tette volna. Nyomtatott műveinek sorában *Istvánffy*ről az *Annales regni Hungariae* IV. részében (1767) emlékezett meg, de különös módon, nem saját eredményeinek ismeretetésével, hanem a *Balásffy*-féle életrajz újbóli lenyomatásával.⁴⁵

Egy évtized múlva (1776) hasonlóképpen járt el *Horányi* Elek (1736—1809) is, a lexikográfus — *Memoria Hungarorum*-ában harmadszor s sajtó alá adva a *Balásffy*-féle analektát.⁴⁶

Ugyanebben az időben Horvátországban is megkezdődött a levéltárak széleskörű feltárása. Itt *Kercselich* Boldizsár Ádám (1715—1778) zágráb kanonok végzett úttörő munkát. *Istvánffy*ről sajnos csak egy szerény igényű kisebb munkájában, a horvátok első tudós-lexikonában emlékezett meg

1774). Egy rövid cikk keretében hozott ugyan néhány fontos új adatot, de a könyvtárkérdésre — bár nyilván tudott róla — ő sem tért ki.⁴⁷

A következő évtizedben a lelkes pozsonyi polihisztor, *Windisch* Karl Gottlieb (1725—1793) vitte előbbre egy lépéssel az *Istvánffy*-kutatást. Folyóiratában, az *Ungrisches Magazin*-ban előbb (1781) ő maga írt egy új anyaggal kiegészített életrajzot, utóbb (1782) pedig egy *Bartsch* C. D. nevű pécsi műkedvelő tollából közölt hiteles új értesülésekről szóló kétrendbeli tudósítást. A könyvtár azonban egyik helyen sem került szóba.⁴⁸

A XVIII. század folyamán tehát a tudományos élet nyilvánossága úgy látszik, *Istvánffy* Miklós könyvtáráról semmit sem tudott meg; legfeljebb egy-két tudós szerzett róla tudomást, értesülésüknek azonban alighanem ezek sem tulajdonítottak fontosságot.

Fordulatot csak a XIX. század hozott. 1808-ban megjelent az első magyar tudománytörténeti kézikönyv, *Wallaschky* Pál (1742—1824) híres *Conspectus*-a. Ez a sok tekintetben jeles szintézis azonban új felfedezéseket tenni nem kívánt, csupán az eddig összegyűjtött anyag rendszerezésére, szerves összefüggésbe állítására törekedett. Ehhez képest *Istvánffy*-ra nézve beérte a *Kollárnál*, *Praynál*, *Horányinál* kiadott *Balásffy*-féle életrajzra való utalással.⁴⁹

Az *Istvánffy*-könyvtárról szóló első nyilvános közlemény csak néhány évvel később, 1815-ben látott napvilágot *Kölesy* Károly Vince († 1851) életrajz-gyűjteményében, az *Ungarischer Plutarch*-ban. Itt van egy mondat, amely a korábbi biográfiákban — *Hieratustól Windischig* — sehol sem fordult elő. Ez így hangzik: „Da *Istvánffy*... kindlos blieb, vermachte er seine zu Paukovecz befindliche Güter den Agramer Jesuiten, auch schenkte er ihnen einen grossen Teil seiner Handbibliothek...” Úgy látszik tehát, hogy a történeti érdeklődés első alkalommal ebből a szerény, inkább népszerű, mint tudományos munkáscsából szerzett tudomást arról a tényről, hogy *Istvánffy* Miklósnak könyvtára volt s ennek nagy részét a zágrábi jezsuitáknak ajándékozta.⁵⁰

A következő *Istvánffy*-közlemény 1822-ben jelent meg a *Hormayr—Mednyánszky*-féle *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*-ben; ez lényegében megismételte a *Kölesy*-féle előadást.⁵¹

Ezután a század közepéig még három kiadványban (*Felső-Magyarországi Minerva* 1828,⁵² *Tudományos Gyűjtemény* 1831,⁵³ és *Közhasznú esmeretek tára* VI.⁵⁴) foglalkoztak *Istvánffy* Miklóssal; az imitt-amott gyéren felbukkanó új adatok sorában azonban a könyvtára nézve a fentebbieken túl más értesülések nem fordulnak elő.

Ennyi az egész, amit tudományos kutatásunk 1850-ig *Istvánffy* könyvtáráról felderített és feljegyzett. Kérdés: mit hozott a század második fele s az ehhez szorosan kapcsolódó legutóbbi félévszázad?

Ismeretes, hogy az abszolutizmus korában indult meg hazánkban a modern értelemben vett történetírás alapvetése. Terjedelmes kiadványsorozatokban (*Monumenta Hungariae Historica*, *Magyar Történelmi Tár*, *Történelmi Tár*, *Századok*) kerültek napvilágra a magyar politikai és művelődéstörténelemnek szinte összes elsőrangú kútfői, s általuk óriási távlatokban és finom részletekben tárult fel a magyar történelem.

Istvánffy Miklós életének és működésének vizsgálata azonban kiszorult a historizmus korának ebből a tudományos áramából. A mellőzés oka

nyilván abban rejlett, hogy nagy alkotása, a *Historiae* négyszeresen is ki volt adva s így a vele való foglalkozás nem tűnt fel elsőrangú feladatnak. Így történt, hogy amíg Istvánffy történetíró kortársainak (*Forgách* Ferencnek, *Szamosközy* Istvánnak, *Baranyai Decsi* Jánosnak)⁵⁵ művei szinte kivétel nélkül helyet kaptak a *Monumenta*-sorozatban, s ennek kapcsán, vagy ebből kiindulva életük és munkásságuk körülményei is messzemenően feltárultak, Istvánffy a századvégig a tervszerűtlen tallóztatások mezejére szorult.

A szóban forgó új korszakban Istvánffynak elsőül (1851—1853) *Toldy* Ferenc szentelt figyelmet úttörő magyar irodalomtörténetében. Előadásában nem átfogóan, nem is összefüggően beszélt tárgyunkról, közlései mégis igen fontosak, mivel nemcsak megemlítette Istvánffy könyvtárát — amely szerinte Pozsonyban volt —, hanem több adattal szolgált a könyvtár anyagára nézve is, felsorolva néhány régebbi történetírónak állítólag Istvánffy bibliotékájába került kéziratait.

Történész oldalról ugyanebben az időszakban (1859) *Nagy* Iván, genealógus, gyarapította Istvánffyra vonatkozó tudásunkat *Magyarország családai*-nak V. kötetében. A családi leszármazás fővonalaival tisztázása mellett szóba hozta a könyvtárát is, és a *Hormayr—Mednyánszky*-féle adatot megtoldotta a maga kutatásainak egy megállapításával. „Könyvgyűjteményét [*Istvánffy*] — írja — a zágrábi jezsuitáknak hagyta. Innen a pesti Egyetemi Könyvtárba került, hol Istvánffy könyvei közül több darab található szépen bekötve, a borítékon címerrel. Pl. *Missae Graecae Aegypticae*.”⁵⁶

Két évtized múlva (1882) *Nagy* Iván a *Turul* című folyóiratban újból megtárgyalta az Istvánffyakat. Ez alkalommal a könyvtárról a következőképpen nyilatkozott: „Miklósnek gazdag becses könyvtára volt, melyet a jezsuiták zágrábi residentiájának hagyományozott.” Ehhez jegyzetben még hozzáfűzte: „Ilyenek ott a többi közt, amint jegyzeteim közt találok: 1. *Missae Graecae Aegypticae* 4-r. stb. 2. *Cardanus Hier. De Somnis. Basileae, 1584. 4-r. stb.* És egy szorgalmas bibliographus ott még sokat találhatna Istvánffy Miklós könyvtára catalógusának rekonstruálására.”⁵⁷

A század utolsó tizedében ketten is foglalkoztak Istvánffyval: *Kerékgyártó* Árpád az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ben⁵⁸ (1893) és *Starck* Andor történész szemmel a debreceni kegyesrendi gimnázium értesítőjében⁵⁹ (1895). Ezek a tanulmányok először tették korszerű kritikai vizsgálat tárgyává a *Historiae*-t, találó megjegyzéseket fűzve többek között forrásaihoz is. A könyvtár-kérdésről azonban semmi újat nem hoztak.⁶⁰

Károlyi Árpád nagyhírű publikációja (*Illésbázy* *István hűtlenségi pöre*) mélyen belevág Istvánffy Miklós életébe, de szűkebb tárgyunk szempontjából fontossága nincsen.⁶¹

A XIX. század folyamán ezen túl többnyire csak családtörténeti adalékok (kisebb-nagyobb források, forrásrészletek) kerültek nyilvánosságra a történettudományi periodikákban (főleg a *Századokban*⁶² és a *Történelmi Tárbán*);⁶³ ezeknek tárgyunkra nézve csak közvetett jelentőségük van.

A XX. század irodalmának áttekintésénél elsősorban *Holub* József munkásságáról kell megemlékeznünk. Holubot ismételtelen foglalkoztatta Istvánffy származása, élete és életműve. Mindaz az eredmény, amit jelenleg újként tartunk számon, túlnyomórészt az ő kutatásainak köszönhető. Munkássága ebben a körben egy nagyobb tanulmányt, egy szövegkiadást és négy kisebb

cikket ölel fel. Témánkat azonban nem mindegyik érinti. 1909-ben készült első munkájának (*Istvánffy Miklós Historiája hadtörténelmi szempontból*) jelentőségét részünkre főleg bevezető fejezete, a 30 lapra terjedő Istvánffy-életrajz adja meg.⁶⁴ Mindmáig ez a legbővebb és leghitelesebb biográfia; a benne feljegyzett tények — újak és régiek — jórészt ellenőrizve vannak s gyakran levéltári forrásokra támaszkodnak, így a könyvtárra vonatkozó adata is.⁶⁵

Ugyancsak 1909-ben jelent meg Holubnak egy genealogiai cikke az Istvánffy-családról. Ebben a könyvtárról semmi újat sem mondott.⁶⁶

Egy másik, 1912. évi Holub-cikk (*Pannonia és Dacia Istvánffy Historiájában*) keretében sem került szóba a könyvtár, de a *Historiae* antik vonatkozásait alátámasztó források ismertetésével segítséget nyertünk benne a könyvtár anyagának rekonstruálásához.⁶⁷

További fontos támpontokhoz juttat bennünket Holub Istvánffy Pál-ról szóló rövidebb tanulmányában, rámutatva az Istvánffy-könyvtár alakulásának kezdeteire.⁶⁸

Holub munkásságának függelékeként tekinthető az a doktori értekezés, amelyet egy emberöltővel később (1940) Fodor Henrik készített a pécsi egyetemen, nyilván Holub professzor irányítása mellett. A *Historiae* forrásainak nyomozásával egyben-másban ez az értekezés is hozzájárulhat az Istvánffy-könyvtár állományának tisztázásához.⁶⁹

Történész oldalon még két kisebb Istvánffy-cikket kell megemlítenünk: Bíró Vencelét (*Istvánffy Miklós, mint világtörténelmi író*)⁷⁰ és Makoldy Sándorét (*Istvánffy Miklós történelmi szemlélete*).⁷¹ Kérdésünk tisztázásához egyiktől sem kaphatunk segítséget.

Irodalomtörténetírásunk a századforduló után Istvánffy Miklóst nem tekintette többé saját tárgykörébe tartozónak. Az újabb kézikönyvek legfeljebb pár sort szentelnek a „történetírónak”, s nem igen fordult elő róla szóló közlemény a szakfolyóiratokban sem. Az *Irodalomtörténeti Közlemények* századunkban csak egyetlenegy cikket szentelt Istvánffynak 1922-ben (Holik Flóris: *Istvánffy Miklós, mint költő*).⁷² Azt a kiadványt is, amely irodalomtörténeti esemény számba ment (*Carmina Nicolai Istvánffy*), a történész Holub József és a klasszikus filologus Jubász László rendezte sajtó alá.⁷³ Nem csodálható tehát, ha az Istvánffy-könyvtárra nézve erről a részről semmiféle tájékoztatást nem kaphatunk.

Szándékosan hagytuk utoljára azt az írást, amely az újabb időknek kétségtelenül legjelentősebb Istvánffy-tanulmánya, Bóta Károlynak 1938-ban megjelent *Istvánffy Miklós* című értekezését.⁷⁴ Ebben a szerző 43 lapon teljes képet rajzol Istvánffy-ról, az egész embert mutatja be: nem csak az államférfit, vagy a tudóst, vagy a költőt, hanem valamennyit együttesen. Nyilván a hiányzó monográfia pótlására törekedett. Bóta munkája százötven év óta az első, amely az Istvánffy-könyvtárról is többet tud mondani annál a már szinte stereotíppá vált mondatnál, hogy gazdag könyvtárának egy részét Istvánffy paukoveci birtokával együtt a zágrábi jezsuitákra hagyta. Ez főképpen annak köszönhető, hogy a szerző figyelemmel kutatott mind az Országos Széchényi Könyvtár, mind az Egyetemi Könyvtár kéziratárában, s itt kezébe kerültek Istvánffynak nemcsak általunk ismertett kódexei, hanem egyéb emlékek is, Istvánffy könyvtárára vonatkozók. Így született

meg tollából az első bővebb — huszonhat soros — tájékoztató az *Istvánffy*-bibliotékáról. Jelentősége abban van, hogy a könyvtár hajdani létezését — amely eddig valósággal legendaként szállt szájról-szájra — kétségbevonhatatlanul bebizonyította.⁷⁵

Szakirodalmi szemlénkből meggyőződhattünk arról, hogy *Istvánffy* könyvtáráról átfogó jellegű ismertető leírást sem a történet-, sem az irodalomtudomány nem tud rendelkezésünkre bocsátani. Meg kell tehát kísérelnünk kideríteni, vajon a már bemutatott három kódexen kívül nem maradtak-e fenn az *Istvánffy*-könyvtárnak egyéb darabjai is, illetőleg nincsenek-e feljegyzések arról, hogy ilyen darabok a múlt században a történelmi Magyarországon még előfordultak.

2. Az *Istvánffy*-könyvtár kézíratos emlékei

Kutatásunkat természetesen az *Országos Széchényi Könyvtár*ban kezdtük meg. Mivel ilyenfajta régi értékes anyag legnagyobb valószínűséggel *Széchényi* Ferenc egykori kéziratgyűjteményében — kézírattárunk törzsanyagában — fordulhat elő, tájékoztatásért a Széchényi-kéziratokról 1814/15-ben közzétett három kötetes katalógushoz folyamodunk.⁷⁶ A katalógus, mint ismertetes, hatalmas anyagát a szerzők, illetve — névtelen munkák esetében — a tárgyi címszók betűrendjében tárja fel. Kutatásunkban tehát ehhez az adottsághoz kell alkalmazkodnunk. Ez az út azonban, tekintve, hogy *Istvánffyt* elsősorban nem mint szerzőt, hanem mint possessort keressük, csekély eredménnyel kecsegtet. A régi possessorokat is magábanfogaló index ugyanis természetesen nem készült a katalógushoz. Ennélfogva úgy kell segíteni magunkon, hogy *Istvánffyn* kívül névszerint sorban utána nézünk mindazoknak a humanistáknak, akiknek műveit, tudomásunk szerint, *Istvánffy* használta, illetőleg akikről tudjuk, hogy baráti köréhez tartoztak, s azoknak is, akik csupán kortársai voltak. Ezenkívül néhány általános jellegű tárgyi címszó (pl. acta, codex, collectanea, manuscriptum stb.) alatt is kutatunk. Ám humanista kéziratok a Széchényi Könyvtárban is fehér holló számba mennek, s ami akad, arról is kiderül, hogy *Istvánffy* Miklósnak nem volt köze hozzá.

a) Fáradozásunk mégsem vész kárba. Ott érünk el sikert, ahol legkevesbé vártuk: különös módon ismét egy *Istvánffy-kódex* került a kezünkbe, az előzőkhöz hasonló történeti forrásgyűjtemény, túlnyomórészt *Istvánffy* autographumaival.⁷⁷

Külsejére nézve azonban ez a kódex (jelzete Fol. Lat. 2275.) merőben más, mint a már ismert három kötet. Sem nagyságban, sem formában nem hasonlít amazokra. Mérete jóval nagyobb — 355 × 250 mm — kötése pedig fehér disznóbőrrel borított fatáblás, fémcsatos kötés; hiányzik róla a címeres *supralibros*, sőt minden más, az előző köteteknél annyira jellemzőnek talált ismertető is. A táblákat arany-nyomás helyett vaknyomású minták díszítik, a XVI—XVII. századi kiadói kötésekben igen gyakran előforduló típusos reneszánsz keretminták és egy-egy ugyancsak szokványos rombusz alakú arabeszk-szerű középdísz. Bizonyosnak látszik, hogy a kódexet nem *Istvánffy* köttette be, hanem nyilván másvalaki, de mindenesetre még a XVII. században. Nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy a kötés feltűnően hasonlít

a *Historiae* 1622. évi kölni kiadásának ugyancsak fatáblás fehér disznóbőr borítású kötéséhez. Egykorú felirat nem fordul elő rajta, csak jóval későbbi, valószínűleg XVIII. századvégi. A hátra ragasztott felső, sárgás színű címkén ez áll: CODEX ISTVANFIANUS RERUM HUNGARICARUM. Az alsó, zöldes színű címkén pedig ez: M.SS. SAEC. XVI.

Jellegét tekintve a kötet nem kolligátum, hanem *másolati könyv*, vagyis nem különböző helyekről származó és egybekötött iratok gyűjteménye, hanem folytatólagosan végzett másolással megtöltött kötet.

Tartalmilag ez a kódex sem homogén. A másolatok időrend és belső összefüggés nélkül, szeszélyes összevisszaságban sorakoznak egymás mellé. Túlnyomó többségük oklevél-, illetőleg levélmásolat, de előfordulnak kéziratok opusokról, vagy emlékmű-feliratokról készült másolatok is. Többségükben XVI. századi történésekre vonatkoznak (ezek közül a legkorábbi 1527-ben, a legkésőbbi 1576-ban kelt), de adódnak *Árpád-* és *Anjou-*kori tárgyak is. Összesen 22 másolat található a könyvben; közülük egy olasz, a többi latinnyelvű. A humanista opusok közül *Gregoriáncz* Pál (†1565) püspöknek két, *Szentgyörgyi* Gábornak egy munkácskája érdemel figyelmet.

A másolatok pontos címét és rendjét egyébként az alábbiakban adhatjuk:

- ff. 2—13. „Origo gentis Vngaricae. Auctore Paulo de Gregoriancz ep[iscop]o Jaurien[sis].”
- ff. 14—27^v. „Fundatio episcopatus Quinque Ecclesiensis.” Istvánffy autogr.
- ff. 28—29^v. „Tributum Nitrien[se].” Istvánffy autogr.
- f. 30. „Priuilegij Andree regis Varasdien[sis] ciuitati datae, in qua est memoria captiuitatis suae, quae in historijs non est.” Istvánffy autogr.
- ff. 32—35^v. „Proscriptio Feliciani.” Anno 1330. Istvánffy autogr.
- ff. 36—55. Litterae regum Hungariae Andree II., Belae IV., Elisabethae consortis Ladislai IV., Caroli I. et Ludovici I. Istvánffy autogr.
- ff. 56—82. Litterae regis Sigismundi et Matthiae. Istvánffy autogr.
- ff. 83—131. Epistolae regis Matthiae, nec non ad regem Matthiam exaratae. ff. 130—131. Istvánffy autogr.
- ff. 132—158. Litterae Christophori de Frangepanibus, Joannis regis Ungariae capitanei generalis. Anno 1527. Istvánffy autogr.
- ff. 140—132^v. Litterae Wladislai II. et Ludovici II. f. 145-ig és ff. 148—149^v. Istvánffy autogr.
- ff. 154—159. Gregorianczij Pauli opus: Series episcoporum et magnatum regni Hungariae anno 1558.
- ff. 160—161^v. „Proscriptio Werbewczy prima.” Anno 1525—1526. Istvánffy autogr.
- ff. 161—161^v. „Restitutio... Stephani de Bathor in magistratum suum palatinalem...” Istvánffy autogr.
- ff. 162—173. „Descriptio coronationis... regis Maximiliani per Joannem Listhium.” Istvánffy autogr.
- ff. 174—176^v. „Juramentum Maximiliani archiducis Austriae regno Poloniae...” Anno 1576.
- ff. 178—179. Epitaphia... de Lisbona. Istvánffy autogr.
- ff. 180—181^v. „Priuilegium Andree regis II. Vng[ariae] capitaneo Zagrabiensi datum.”
- ff. 182—189^v. „Vna litera dell' Arsiccio intronato senese, alla signora Persia... 1557.” Istvánffy autogr.
- ff. 190—193^v. „Vita domini Palatini [Thomae Nádasdy] Auctore Gabrieli Zengiurgij.”
- f. 194. „Inscriptio monumenti eiusdem palatini.”

- ff. 194^v—195. „Mors Joannis Cociani. Vera nimirum narratio cur fuerit occisus. N. [Istvánffy].”
 ff. 196—217. Epistolae, litterae privilegiales et donationales regum Matthiae, Caroli I. et eius consortis reginae Elisabethae, Stephani V., Andreae II. Istvánffy autogr.

Voltaképpen tehát ez a kötet is a *Historiae* kútffő-anyagának egy részét őrzi. A kötet valószínűleg előbb keletkezett, mint a másik három; nyilván akkor, amikor Istvánffy még nem határozta el, hogy művében 1490-nél régiebb időkre nem fog visszatekinteni.

Több kódexnek Széchényi Ferenc gyűjteményében sajnos nem sikerült nyomára akadnunk.

b) Van azonban a későbbi szerzeményű kéziratok között még egy nevezetes darab, magának a *Historiae*-nak Istvánffy által 1600-ban sajátkezűleg letisztázott kötete, helyesebben a műnek első felét (I—XX. könyvét) tartalmazó kéziratot kötet.⁷⁸ Ez a nagybecsű emlék nemcsak része volt az Istvánffy-könyvtárnak, hanem eredménye is annak a hatalmas szellemi kincs-tárnak, amelyet a könyvtár felölelt.

Külső megjelenésében ez a kódex nem hasonlít sem az első három, *supralibrossal* díszített kötethez, sem a most bemutatott disznóbőr-kötéses könyvhöz. A testes, 613 fólióra terjedő kézirat valószínűleg a XIX. század elején kapta meggyipiros színű, klasszicizáló stílusú félbőr-kötését nyilván akkori tulajdonosától, a gróf Apponyi-család egyik tagjától.

Hátán, amelyet arany-nyomású növényág-szerű vonaldíszek és váza-, illetőleg lant-bélyegek díszítenek, felül ez a címrát olvasható: ISTVÁNFFY HIST. PANN. — alul pedig ez: MS. SEC. XVII. Belül az előzéklapon a Széchényi Könyvtár számára 1892-ben történt ajándékozás bejegyzése áll, majd egy választólap után Istvánffy Miklósnak 1575-ben Martinus Rota⁷⁹ által metszett eredeti arcképe következik; ezután pedig az autográf írású címlap a következő címmel: NICOLAI ISTHVANFI PANNON. HISTORIARUM DE REBUS HUNGARICIS LIBRI XXXVIII. — a lap alján: 1614.

A kézirat elejétől végig Istvánffy Miklós kézírása. Minthogy a példány tisztázott, nem sok javítás van benne; ami van, az is nagyrészt autográf. A lapszéleken idegen kezeztől származó szélcímek, részcímek kísérik a szöveget.⁸⁰

c) Országos Széchényi Könyvtári kutatásunkat bevégezve, a budapesti Egyetemi Könyvtárban látunk munkához. Nagy Iván 1859. és 1822. évi említett megjegyzései⁸¹ szerint a XVIII. század vége felé ide került volna a felosztott jezsuita rend zágrábi könyvtára s vele együtt Istvánffy könyvanyaga.

Kézirattári kutatásunk itt a múlt század végén, még Szilágyi Sándor által közrebocsátott nyomtatott katalógusokra támaszkodhatik. A regiszterek gondos átnézése után itt is kedvező eredményre jutunk. A katalógus II. kötetének I. részében, a *Bölcsészeti* szakcsoportban F. 28. tételszám alatt rábukkanunk egy Istvánffy-kódexre,⁸² ismét egy fehér pergamenkötésű, Istvánffy-címeres darabra, amely újabb meggyőző bizonyossága a keresett könyvtárnak.

A kötés felső és alsó (330×240 mm méretű) tábláját azonos minták díszítik, azonos elrendezésben. Keretelésük kettős: mind a külső, mind a

belső keret három vaknyomású vonalból áll. A belső keret négy sarkán csúcsával kifelé forduló arany-nyomású stilizált virág helyezkedik el. A *supralibro*st mindkét tábla közepén ugyanolyan ábrázolásban és nagyságban találjuk, mint a Széchényi Könyvtári kódexeket. A kötés hátát négy borda öt mezőre osztja; az egyes mezők közepét arany-nyomású rozetta díszíti, a felső két mezőben ezenkívül tintairásos felirat olvasható: „*Eunapius, Athenagor, Pediasimus, Hippolitus, Dorotheus &c.*”

Maga a kézirat 124 számozatlan levélből áll és az időszámításunk szerinti első századok öt keresztény filozófusának — névszerint a kötet hátán felsoroltaknak⁸³ — többnyire *apologetikai iratait* tartalmazza görög nyelven. A hat opusculum ezek szerint a következő:

ff. (1—41.)	Εὐναπίου βίου φιλοσόφου καὶ σοφιστῶν.
ff. (44—57.)	Ἀθηναγόρου Ἀθηναίου φιλοσόφου χριστιανοῦ πρεσβεία πρὸς Χριστιανῶν αὐτοκράτορας Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Αὐρηλίου Κομμόδου, Ἀρμενιανούς, Σαρματικούς τοὺς δὲ μέγιστον, φιλοσόφους.
ff. (59—73.)	Τοῦ σοφωτάτου Χαρτοφύλακος Βουλγαρίας κυροῦ Ἰωάννου τοῦ πεδιασίμου σύνοψις περὶ μετρήσεως καὶ μέτρου γῆς ἧτις καλεῖται κληρουχική.
ff. (76—89.)	Τοῦ μακαριωτάτου Ἱερολῶντος ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου. καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.
ff. (90—94.)	Δωροθέου ἐπισκόπου Τύρρου ἀνδρὸς ἀρχαίου καὶ πνευματοφόρου, καὶ μάρτυρος γεγονότος ἐν τοῖς καιροῖς Λεωνίου καὶ Κωνσταντίνου βασιλέως ὁμιλία περὶ τῶν ὁ μαθητῶν τοῦ Κυρίου.
ff. (96—123.)	Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ κατὰ Μανιχαίων.

Tulajdonképpen ez a kézirat is kolligátum. Az egyes darabok kiállítása egyformán gondos, egyik-másik (*Eunapios* és *Athenagoras*) díszítve is van, főképpen rubrumokkal: vörös növénydíszes fejléccel, vörös címirattal, vörös iniciáléval, vörös kereteléssel, vörös szélcímekkel és glosszákkal, vörös marginális díszekkel és kolofoonnal.

Fontos bizonyíték ez a kódex arra, hogy az *Istvánffy*-könyvtár nem csupán történeti kútforrásból tevődött össze, helyük volt abban az antik tudományos irodalom emlékeinek is.

d) További kutatásunk során a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában* is találunk *M. Irod. Irók 4-r. 241.* jelzet alatt egy *Istvánffy*-kódexet. Negyedréte alakú, 227×176 mm nagyságú kötet ez, XVIII. századvégi málnaszínű bőrkötésben mind a felső, mind az alsó tábláján azonos arany-nyomású finom barokk ornamensekkel. *Supralibros*, címirat nincsen rajta.

A kötet 1860-ban Horvátországból *Kukuljević* Iván (1816—1889) történettudós ajándékaként került Akadémiánk birtokába⁸⁴ és legnagyobb részében *Istvánffy* Miklósnak 1564—1602-ig, sajátkezőleg írt költeményeit tartalmazza. Terjedelme 86 fólió, tartalma részletesen a következő:

- ff. 1—74. Carmina Nicolai Istvánffy pro-palatini Hungariae. Istvánffy autogr.
- ff. 75—85. „Nomina veterum Romanorum...” XVII. sz. Idegen kéz írása. — Ugyanitt az üres laprészek az 1649—1658-ig terjedő időszakban gazdasági és családi jellegű feljegyzéseket vezetett be egy későbbi possessor.
- ff. 82—82^v. Tabulaturás dal-lejegyzések: „Kinchbe nagio b kinch ninch...”
- f. 85^v. Ebeczky Mátyás négy soros verse Istvánffy Miklóshoz. — Ugyanitt Kisvárdai Miklós bejegyzése a könyvnek Krechmer János részére történt ajándékozásáról. XVII. sz.
- f. 86. Tollpróbák.

Itt az Istvánffy-könyvtárnak egy további szakcsoportja mutatkozik meg előttünk: a *poemata*-szak.

A budapesti műemlék-könyvtárak után azokban a vidéki könyvtárakban nyomozunk, ahová az irodalom adatai elvezetnek.

e) Az *egri Főegyházmegyei Könyvtár* kéziratai között Y. IV. 55. jelzet alatt szintén előfordul egy Istvánffy-kódex, amelyet általában *Istvánffy-stylionarium* néven emlegetnek. Ezt a 295 mm magas, összesen 165 fólióra terjedő kötetet XVIII. századi díszítés nélküli félbőr kötés borítja, hátán párszavas címrattal: „*Diplomata Regni Hungariae. Istvanffy.*” Belül ugyancsak a XVIII. századból eredő bővebb cím is olvasható: *Diplomatarium Regni Hungariae, una cum stylo Cancellariae Regiae Hungaricae, qui sub Divis Hungariae Regibus Matthia Corvino, Ulasdislao II., Ludovico II., Joanne Zápolya, et Ferdinando I. in usu erat; per Nicolaum Istvanffy de Kisaszonysfalva... manu propria conscriptum...*⁸⁵

Tehát itt is minden bizonnyal az *Istvánffy*-könyvtárnak egy eredeti darabjával van dolgunk. *Istvánffy* ezt nyilván a királyi kancelláriában használata, majd a kancelláriából való távozása után könyvtárában helyezhette el egyéb, a joggyakorlatra vonatkozó könyvei közé.

f) A kismartoni herceg Esterházy-könyvtárban is nyilvántartott az irodalomtudomány egy Istvánffy-kódexet. Sajnos, a hercegi könyvtár antiqua anyaga a második világháború alatt szétszóródott. Egyelőre nem állapítható meg, hogy az általunk keresett kódex megvan-e vagy nincsen. Így be kell érünk azzal a leírással, amelyet — *Koller* Ferenc korábbi feljegyzése alapján — 1866-ban Toldy Ferenc adott róla.⁸⁶

Istvánffy kortársának, az ugyancsak humanista *Forgách* Ferencnek (1530 k.—1577) nem kevésbé híres történeti munkájáról, a *Rerum Hungaricarum svi temporis commentarii*-ről van szó, helyesebben ennek egyik eredeti kézirati példányáról, amelynek alapján a *Monumenta*-sorozatbeli kiadás készült.⁸⁷

A XIX. század elején a kódexet még az eredeti *Istvánffy*-féle pergamen kötés borította, mindkét tábláján az ismert címeres, felírtos *supralibros*-szal. A kötet hátán akkor a következő felírás volt: *Francisci Forgách de Ghymes Eppi Varadiensis Historia sui temporis.*, ezenkívül No. 187 könyvtári jelzet.⁸⁸

A *Commentarii*-nak három kéz által írt szövege 296 levélre terjedt; utána következtek további 27 levélen a szerző testvérének, *Forgách* Simonnak s kis részben *Istvánffy*-nak magyar nyelvű annotációi. A munkát *Istvánffy*

Miklós *Forgách*-életrajza (*Vita auctoris*) egészítette ki és latin nyelvű szeljegyzetei kísérték.⁸⁹

A múlt század közepe táján a kódexet az *Esterházy*-család átköltette; *Toldy* idejében már vörös félbőrkötése volt a hercegi címerrel díszítve.⁹⁰

A *Forgách*-kézirat az egykori *Istvánffy*-könyvtárnak ismét újabb gyűjteménycsoportját mutatja meg: azt a sorozatot, amely a humanista kortársak műveiből alakulhatott.

Beszámolónk következő részében — sajnos — sem valóságosan meglevő, sem lappangó további kódexeket nem tudunk bemutatni. A hajdani *Istvánffy*-könyvtár kincseinek feltárásában ezután csupán elszórt irodalmi adatokra hivatkozhatunk, mint olyan bizonyságokra, amelyeket előtünk járt kutatók szereztek s hagytak ránk *Istvánffy* Miklós könyveiről.

g) *Toldy* Ferenc gondos kutatásai alapján fel kell tételezni, hogy *Brutus* Giovanni Michele-nek (1517—1592), *Báthory* István király, majd *Rudolf* császár udvari történétírójának *Magyar Historiájából* egy eredeti példány 1598 után egyideig *Istvánffy* Miklós könyvtárában volt. Egyik gyulafehérvári példány lehetett ez, amely valószínűleg akkor került *Istvánffy* kezébe, amikor *Pecz* Bertalannal diplomáciai küldetésben járt *Báthory* Zsigmond fejedelemnél. Később — úgy lehet — *Istvánffy* átadta ezt a példányt a bécsi udvari könyvtárnak, ahol talán még ma is megvan.⁹¹ Ha csakugyan így történt, bizonyosra vehető, hogy *Istvánffy* a kódexről annak átadása előtt másolatot készített vagy készíttetett. Tanúságszámba vehető erre nézve az a körülmény is, hogy *Brutus* művének részletes használata a *Historiae* szövegéből kétségbevonhatatlanul kitűnik.

b) Egy másik humanista történétíró kortársnak, *Baranyai Decsi* (*Decius*) Jánosnak (†1601) *Magyar Historiája* — *Bod* Péter értesülése szerint — 1603-ban ugyancsak megvolt *Istvánffy* Miklós kézirat-könyvtárában.⁹¹

j) Ismeretes, hogy a *Historiae* első könyveinek egyik főforrása *Bonfini* Antonio (1439 k.—1503) nagy műve, a *Rerum Ungaricarum Decades* volt. Ebből *Istvánffynak* már három nyomtatott kiadás (az 1543. és 1568. évi baseli, valamint az 1581. évi frankfurti) is rendelkezésére állhatott,⁹³ de nincsen kizárva, hogy ezeken kívül volt a könyvtárában még egy régi kézirat is. Az első két kiadás előszavából tudjuk ugyanis, hogy *Brenner* Márton, a mű első sajtó alá rendezője *Istvánffy* atyjától, *Istvánffy* Páltól kapta azt a kéziratot, amely a kiadás alapjául szolgált.⁹⁴ Feltehető tehát, hogy ez a példány, vagy ennek egy mása még *Istvánffy* könyvei között is megtalálható volt.

A történettudományi szövegvizsgálat eredményei még további következtetésekre is alapot adnak. Több mint valószínűnek kell tartanunk, hogy mindazok a kéziratok források, amelyeknek használata a *Historiae* előadásában kimutatható — eredetiben, vagy másolatban megvoltak *Istvánffy* könyvtárában. Így meg kellett lennie többek között *Szerémi* (*Syrmiensis*) György, *Tinódi* Sebestyén, *Verancsics* (*Verantius*) Antal, *Zermegh* János, *Szamosközy* (*Samosius*) István, *Tubero* Lodovico, *Sanudo* Marino és *Seed* Eddin munkáinak.⁹⁵ De meg lehettek olyan kéziratok kútfők is, amelyek még *Istvánffy* korában nyomtatásban megjelentek, pl. *Ransano* Pietro, *Brodarics* István, *Budina* Sámuel munkája⁹⁶.

Mindezen kívül *Istvánffy*nak személyi kapcsolatai alapján fel lehet még tenni, hogy könyvtárában *Oláh* Miklósnak, *Sambucus* (Zsámboky) Jánosnak, *Duditi*us (Dudith Sbardalet) Andrásnak, *Radeti*us Istvánnak, *Listhi*us Jánosnak, *Heresinec* (Heresincius) Péternek, *Pázmány* Péternek, *Szuhay* Istvánnak, *Balásffy* Tamásnak is lehettek kisebb-nagyobb kéziratai, följegyzései.⁹⁷ Sőt több jel vall arra, hogy a magyar, horvát és erdélyi katolikus és protestáns humanizmus jelentősebb személyiségeinek írásai, ha csak másolatban is, képviselve voltak az *Istvánffy*-könyvtárban. Elég talán, ha a fentebb már ismertetett kódexekben előforduló analekták szerzőire: *Verancsis* Faustusra, *Vurffel* Györgyre, *Bocattius* Jánosra, *Gregoriáncz* Pálra, *Szentgyörgyi* Gáborra utalunk.

De talán nem esünk túlzásba akkor sem, ha gyanítani merjük, hogy *Miksa* császár udvarának nagy hírű humanistáitól (*Cuspinianustól*, *Pergertől*, *Gracchus Pieriustól* és *Fuchsmagentől*),⁹⁸ akikkel több, mint két évtizedes kancelláriai működése idején bizonyára alkalma volt megismerkedni — is szerzett magának kéziratokat *Istvánffy*. *Clusius* Carolus udvari botanikussal való szoros barátságáról hiteles bizonyásaink vannak.⁹⁹

Mindenesetre azonban feltehetünk *Istvánffy* könyvtárában számos testes leveleskönyvet, amelyek a humanista műveltségű magyar—horvát főurak és főpapok leveleit éppen úgy felöllelheték, mint a hazai és külföldi humanista tudósok epistoláit.

A kézirat-könyvtár köteteinek számát pontosan nem tudjuk meghatározni, de semmi esetre sem tévedünk, ha legalább 200-ra tesszük. Erre a kezünkben levő *Istvánffy*-kötésű kódexekre írt jelzetek, helyszámok okvetlenül feljogosítanak bennünket. A *supralibros*-szal ellátott négy kötetben szereplő helyszámok (182, 186, 187, 197) közvetlenül megközelítik a kétszázas számot.

Az *Istvánffy*-könyvtár állományának feltérására irányuló kutatásainkat ezek után a nyomtatványanyagra is ki kellene terjesztenünk. Ez azonban még budapesti viszonylatban is külön nagyszabású programot jelentene, amelyre egyelőre nincsen lehetőségünk. Ezen a vonalon csupán az irányvonalak kijelölésére szorítkozunk.

3. Feltevések az *Istvánffy*-könyvtár nyomtatvány-anyagáról

Nyilvánvaló, hogy *Istvánffy* könyvtárának nyomtatvány-gyűjteményében is elsőrangú szerepük volt a *Historiae* megírásánál felhasznált kiadványoknak. A tudományos szövegvizsgálat a források kielemezése tekintetében — sajnos — mindmáig nem jutott kielégítő eredményekre. Részletesebben csak a *Fodor*-féle disszertáció foglalkozott a témával, de az is szűk keretben, az I—V. könyvre vonatkozólag.¹⁰⁰ A többi idevágó cikk megállapításai szinte inkább csak ötletek, mint bebizonyított tények, úgyhogy tájékozottságunk ebben a körben meglehetősen szerény. Azokra a kiadványokra, amelyeknek *Istvánffy* nagy műve létrejöttében okvetlenül részük volt, s amelyek minden valószínűség szerint megvoltak könyvtárában, az alábbiakban utalhatunk.

a) A magyar történet krónikás, illetőleg humanista feldolgozásai közül *Turóczi* János *Chronica Hungarorum*a (az 1488. évi augsburgi vagy brünni kiadás) — *Kercselich* Boldizsár Ádám (1715—1778) tanúsága szerint — *Istvánffy*

autográf széljegyzeteivel a XVIII. század második felében még megvolt Horvátországban.¹⁰¹

Meg kellett lennie még *Bonfini Rerum Hungaricarum*-ának is, még pedig mind a *Brenner*-féle 1543. évi baseli kiadásnak (hiszen említettük, ehhez éppen Istvánffy Pál szolgáltatta a hiteles kéziratot), mind a *Sambucus*-féle 1568-i baseli, esetleg az 1581. évi frankfurti kiadásnak.¹⁰²

Ransano Epitome rerum Ungaricarum-a (a *Sambucus*-féle 1558. évi bécsi kiadásban s valószínűleg a *Pécsi* Lukács-féle 1579. évi nagyszombati kiadásban), *Taurinus Stauromachia*-ja (valamelyik 1519. évi kiadásban), ugyancsak *Tubero Commentariorum de rebus ... in Pannonia gestis libri XI.*-je (Frankfurt, 1603) sem hiányozhatott Istvánffy könyvespolcáról.¹⁰³

b) A környező és a távolabbi európai országok történetére vonatkozó értesüléseit Istvánffy főképpen *Dubravius Joannes Historia Boiémica*-jából (Basel 1575, Hanau 1602), *Cureus Joachim* és *Müller Laurentius Schlesische General Chronica*-jából (Wittenberg 1585), *Cromerus Martinus De origine et rebus gestis Polonorum*-ából (Basel 1555, 1556, 1558, 1568), *Jovius Paulus Historiarum sui temporis libri*-jéből (Basel 1567, Firenze 1550–1552, Paris 1558, 1560)¹⁰⁴ és *Ortelius Abraham Theatrum orbis terrarum*-ából (Antwerpen 1579) merítette. Az utóbbi megszerzésére és birtoklására vonatkozólag konkrét adataink is vannak.¹⁰⁵

c) A török világ eseményeiről Istvánffy — saját közvetlen értesülésein túlmenően — is tájékozódni kívánt, s felhasználta a nyugati tudományos irodalom eredményeit. Így elsősorban *Cuspinianus Joannes De Turcorum origine* (Antwerpen, 1541), *Reusner Nicolaus Selectissimarum orationum... de bello Turcico... volumen* (Leipzig, 1596), vagy *Epistolarum Turcicorum variorum... authorum libri V.* (Frankfurt, 1598) című, esetleg más idevágó művét — továbbá *Jovius Paulus Turcicorum rerum commentarius*-át (Wittenberg, 1537, Antwerpen, 1538), vagy más munkáját, úgyszintén *Schardius Simon Historicum opus in quatuor tomos divisum* (Basel, 1574) című forrásgyűjteményét *Brodarics, Sambucus, Soiter, Stella, Budina, Herold* és *Lazius* egykorú leírásaival a magyarországi török harcokról, végül *Leunclavius Joannes Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae* (Frankfurt, 1591), vagy *Annales Sultanorum Othmanidorum* (Frankfurt, 1598) című, esetleg más munkáját. Az utóbbi szerző valamelyik művének megrendelése és meghozatala Istvánffy levelezéséből kitűnik.¹⁰⁶

d) Ismeretes az is, hogy Istvánffy nem érte be a magyar történelemnek az egykorú, európai történelem keretei között való megtárgyalásával, hanem mint igazi humanista figyelmet fordított a magyarországi római emlékekre is. Idevágó forrásai egyrészt a klasszikus auctороk (id. *Plinius, Herodianus, Zosimus, Dio Cassius*), másrészt a humanista kutatók, többek között *Lazius Wolfgangus (Reipublicae Romanae in exteris provinciis bello aquisitis constitutae commentariorum libri XII.* Francofurti, 1598., I. kiad. 1543) és *Szamosközy Stephanus (Analecta Lapidum Vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum.* Padua, 1593., Frankfurt, 1598.)¹⁰⁷

Ennyi és nem több az, amit ez idő szerint az Istvánffy-könyvtár nyomtatványanyagáról megsejthetünk. Arra nézve, hogy a történelem mellett a többi humaniorákat, elsősorban a görög és latin klasszikus költőket, szónokokat és filozófusokat, a iurisprudentiát, a mathesist és a különböző természet-

tudományi tárgyakat mely művek képviselték a könyvtárban, jóformán semmiféle támpontunk nincsen. Pedig alig férhet kétség hozzá, hogy *Istvánffy* Miklós nemcsak Itáliából hazatértekor hozott magával számos olyan jeles munkát, amellyel egyetemi tanulmányai során megismerkedett, hanem nyilván későbbi bécsi és prágai tartózkodása alatt is vásárolt, s külföldről megrendelt érdeklődési körébe eső régi és új könyveket. Némi bizonyosságot tesznek erről *Istvánffynak* 1591. május 1-én és 1592. október 31-én kelt, *Clusius* Carolushoz intézett levelei. Ezekben egy tudományos munkán kívül két klasszikus regénynek, *Heliodorus Aetiopica*-jának és *Achilleus Tatios De Amoribus Leucippes et Clitophantis*-ának megszerzését és megküldését kéri.¹⁰⁸ A könyvtár állományának ezeket a részeit azonban voltaképpen teljes homály borítja — ide betekintést nyernünk talán majd csak egy rendszeres levéltári kutatás véghezvitele után lehet.

Arról az előadottak alapján mindenesetre meggyőződhattunk, hogy a hír, amely *Istvánffy* Miklós könyvtáráról a XVIII. század második fele óta tudós körökben szárnyra kelt, nem volt mende-monda, legenda. Az *Istvánffy*-könyvtár élő valóság volt; a kezünkben levő kódexek s más hiteles adatok elvitathatatlan tanúságot tesznek róla.

Megállapításunkat még két kérdés tisztázásával szeretnénk megtoldani, ti.: hol volt eredetileg, illetőleg milyen sorsra jutott az *Istvánffy*-könyvtár?

4. Az *Istvánffy*-könyvtár eredeti helyének kérdése

A vázlatos életrajzok nem sok bepillantást engednek *Istvánffy* Miklós magánéletébe. Így többek között semmit sem szólnak arról, hol volt a családi otthona. Megemlítik, hogy gyermekkorában Baranyából szüleivel együtt elmenekült s egyidőre Szigetvárt telepedett meg; ezentúl életének további során úgy tűnik fel, mintha nem is lett volna Magyarországon állandó jellegű lakása. A nagyszombati főpapi udvarokból Itáliába került, hazajövetele után pedig mintha mindig Bécsben és Prágában lakott volna — mintha gyakori utazásairól mindig a császárvárosokba tért volna vissza.¹⁰⁹ Említés történik ugyan arról, hogy sokfelé (Baranya, Somogy, Zala, Pozsony és Győr megyében) voltak az országban birtokai, de otthonáról nem derül ki semmi.¹¹⁰ Kétségtelen, hogy 1566 után Szigetvárótt nem lakhatott s másutt sem igen a Dunántúl déli, keleti és középső megyéiben. Számbajöhetnek a nyugati és a kisalföldi megyék; apja tudvalevőleg a Zala megyei Nemptiben (Lentiben) halt meg (1553),¹¹¹ kisleányát a Pozsony megyei Felbáron temették el (1581),¹¹² ő maga 1585-ben Sopron város kapitánya lett,¹¹³ emellett az országgyűlések miatt sokat kellett Pozsonyban tartózkodnia. Ám tartós lakása — úgy látszik — e helyeken nem volt. Ez arra indít bennünket, hogy otthonát a Dráván túl, szlavóniai, illetőleg horvátországi birtokain keressük, elsősorban eltemetése helyén, a Varasd megyei Vinicán.¹¹⁴ Leveleinek keletkezéséből és tartalmából kiderül, hogy valóban a vinicai vár volt az a hely, amely 1568 után családi fészkeül, gazdasági központjául szolgált, ahol háztartását berendezte. Édesanyja családjának, a *Gyulay*-familiának egyik uradalmi székhelye volt ez; valamikor a XV. század végén *Corvin János* hercegsége idején szerezték az ősök a trakostyáni várbirtokkal együtt.¹¹⁵ *Istvánffy* nagybátyjával, *Gyulay Jánossal* azonban 1566-ban kihalt a család, s birtokainak a koronára kellett

háramlaniok. Csak a királyi udvar kegyéből — ne feledjük, hogy *Istvánffy* ekkor már érdemeket szerzett a kancelláriában — sikerült *Istvánffy* anyjának, *Gyulay* Hedvignek a vinicai uradalmat megmenteni maga és fia, illetőleg nővérei gyermekei (a *Gersei Petbők* és a *Ludbregi Thuróczyak*) számára. Úgy látszik, hogy a két mezővárosból (Vinica, Peterianec) és 23 faluból álló hatalmas uradalmat új donációként ettől kezdve *Istvánffy* Miklós és unokatestvérei közösen birtokolták.¹¹⁵ Fel van jegyezve, hogy itt a családi otthonban élt és hunyt el *Istvánffy* édesanyja,¹¹⁷ s valószínű, hogy 1568-ban *Istvánffy* mint új házas, ide hozta fiatal feleségét, *Bajnai Both* Erzsébetet. Később a nyolcvanas-kilencvenes években is gyakran szerzünk tudomást *Istvánffynak* itt tartózkodásáról; itt zajlott le leányainak eljegyzése és lakodalma,¹¹⁸ 1602-ben itt halt meg felesége,¹¹⁹ s 1615-ben ő maga is.¹²⁰

Több mint valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy *Istvánffy* tudós műhelye és könyvtára a vinicai várban volt. Májig ismert szlavóniai levelei szinte mind innen keltek; innen a nagy műnek, a *Historiae*-nak ajánlása is 1608-ban, illetőleg 1610-ben.¹²¹

Számos egyéb horvát- és szlavónországi birtokai közül még csak egyet említenek a források, mint olyant, ahol *Istvánffy* lakást tartott s ahol írogatni szokott: a Zágráb megyei Paukovec-et, ugyanazt, amelyet végrendeletében a zágrábi jezsuita kollégiumnak hagyományozott. *Kercselich* Boldizsár Ádám, a horvát történelem XVIII. századi jeles kutatója is úgy tudta, hogy a *Historiae* Vinicán és Paukovecben íródott.¹²² Nem zárható ki tehát az a lehetőség sem, hogy a könyvtár, vagy annak egy része esetleg a paukoveci kúriában volt felállítva.

Vinica mellett az szól, hogy itt kellett lennie *Istvánffy* főúri udvartartásának, „familiájának”, servitorai népes csapatának, annak a jellegzetes magyar életiskolának, amelyről *Takáts* Sándor olyan eleven képet festett.¹²³ Ismeretes, hogy nem messze innét húzódott a szlavón végvidék, amelyen szinte szünet nélkül folyt a harc a törökökkel. Ezen a tájon a nép évről évre csak fegyveres kézzel szánthatott, vethetett, arathatott.¹²⁴ Vinica tehát nagyszerű vitézi iskolája lehetett a környék nemesi ifjúságának, de egyszersmind szellemi iskolája is, csakúgy mint a *Batthyányak* és *Nádasdyak* dunántúli¹²⁵ s a *Thurzók*, *Illésbázyak*, *Révayak* s más főrendű családok felvidéki udvarai. Ha valaki, akkor *Istvánffy*, a kor legműveltebb humanista főura nyilván messzemenően gondoskodott közeli és távolabbi atyafiságának s pártfogoltjainak, igényes szellemi kiképzéséről is. Ez különben — a kor felfogása szerint — gazdagságából, előkelő állásából folyó kötelessége is volt. Ebben a nevelésben pedig, ha csak szemléltető eszközként is, nyilván szerepe volt a könyvtárnak.

A paukoveci kúria, mint könyvtárőrző hely mellett viszont az a körülmény szól, hogy kissé távolabb esett a végvár-vonaltól; csendesebb, biztonságosabb hely volt, ahová a harcok hullámai kevésbé csaphattak el, ahol zavartalanabban lehetett dolgozni, tudományosan búvárkodni. Ha valóban itt írta *Istvánffy* a *Historiae*-t, vagy annak egy részét, akkor szükségképpen itt kellett tárolnia apparátusát, könyvtárát is, vagy annak legalább történelmi anyagát.

Az a feltevés, amelyet Toldy Ferenc kockáztatott meg, hogy ti. *Istvánffy* Pozsonyban tartotta volna könyvtárát,¹²⁶ ezek szerint aligha áll meg. Leg-

feljebb arról lehet szó, hogy pozsonyi szállásán is tartott több-kevesebb nélkülözhetetlen kézikönyvet, s esetleg néhány jog- és törvénytudományi segédletet, hogy országgyűlések idején kezeügyében legyenek.

5. Az Istvánffy-könyvtár szétszóródása

Tudjuk, hogy *Istvánffy* 1615. április 1-én hunyt el. Mivel férfi örököse nem volt (egyetlen fia még gyermekkorában meghalt, s utódok nélkül haltak el fivérei is) az ő családi birtokait is, mint nemrég a *Gyulayakét* a koronára való háramlás fenyegette. Erre azonban nem került sor. Az uralkodóház szolgálatában szerzett nagy érdemeire tekintettel *Rudolf* király 1599-ben felruházta *Istvánffy*t a birtokai felett való szabad rendelkezési joggal,¹²⁷ s ezáltal lehetőség nyílt rá, hogy a fiágon magvaszakadó család javait a leányág örökölje. *Istvánffy* Miklós végrendeletét a történetirodalom mindmáig nem ismeri, s így nem lehet tudni, miként oszlott meg az örökség a három *Istvánffy*-lány között.

Nincsen pontos értesülésünk természetesen a könyvtárra nézve sem. Egyetlen okmányszerű hiteles forrásunk idevágólag a zágrábi jezsuita kollégiumnak eredeti *historia domus*-a, amelyet a legutóbbi időkig a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzött.¹²⁸ Sajnos, ebből sem tudunk meg többet, mint amennyit a XIX. század eleje óta az irodalomból már úgys ismeretes volt. A háztörténet vonatkozó szakasza ui. a következőket mondja: „Moriens [*Istvánffy*] magna[m] nobis Bibliothecae sue parte[m] Zagrabiam transcripsit, uti videre est in ys libris quos ad tanti viri memoria[m] ejus liberalitate nos accepisse fatemur in Bibliotheca.” Vagyis innen is csak az derül ki, hogy *Istvánffy* könyvtárának *nagyrésze* ment át a jezsuiták tulajdonába. Így arra nézve, hogy miből állt ez a nagy rész ismét csak feltevészerűen lehet következtetni.

Véleményünk — a rendelkezésre álló adatok alapján — a következő.

Úgy látszik, mintha a jezsuiták a könyvtár nyomtatvány-gyűjteményét egészen, de kézirat-gyűjteményét csak részben nyerték volna el, ti. a *Historiae*-val össze nem függő anyagot — míg a *Historiae* kéziratok forrásai mintha továbbra is a család kezében, a leányági örökösöknél maradtak volna. Emellett látszanak tanúskodni azok a kódexek, amelyek a múlt század folyamán az ismeretlenség homályából előbukkantak, s amelyeket közvetlenül, vagy közvetve a fentebbiekben bemutatunk.

Vegyük szemügyre a már ismert kódexeket egymásután s próbáljuk meghatározni hol, milyen jellegű gyűjteményből kerültek elő.

a) Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 3606. jelzetű három kódexe, a kéziratári növedéknapló tanúsága szerint, 1895-ben Alsószopori Nagy Imre (1822—1894) történetíró hagyatékából vétel útján került gyűjteményünkbe.¹²⁹ A korábbi possesorokra magukból a kódexekből kapunk részleges eligazítást. A II. és III. kötet belsejében (az előzéklap verzóján) egy-egy tintaférfás névbejegyzést, mindhárom kötet felső táblájának belső oldalán egy-egy nyomtatott ex-librist találunk.

A kézírásos bejegyzés szövege ez: *Comitis Joannis Draskovith Anno 1664.* Az ex-libris irata: *Ex libris J. C. Draskovich. In Bib. Zagr. Anno 1826.* Az *Istvánffy*-genealógiát ismerve,¹³⁰ azonnal rájöhetünk, hogy itt az alnádor

középső leányának, *Draskovics* II. János horvát bánhoz (†1613) nőül ment *Istvánffy* Évának leszármazottairól van szó. Kiderült az is, hogy az 1664. évi bejegyző, *Draskovics* III. János nem más, mint *Istvánffy* Éva fia, Magyarország nádora; az 1826. évi possesor pedig bizonyára *Draskovich* Janko (1770—1856) az ismert illyr politikus,¹³¹ *Istvánffy* Éva ükunokája. Nyilvánvaló lehet tehát, hogy a szóbanforgó kódexek *Istvánffy* Miklós halála után nem lettek átadva a zágrábi jezsuitáknak, hanem családi tulajdonban maradtak. Magyarországra minden bizonnyal maguknak a *Draskovics*oknak révén kerültek, akik magyar földön is birtokosok voltak s tőlük juthattak esetleg több kézen át *Nagy* Imréhez.

Ugyancsak magántulajdonból, nagyrészt előkelő gyűjteményekből kerültek elő a többi *Istvánffy*-kódexek is.

b) Említettük, hogy *Forgách* Ferenc *Commentarii*-ja az *Esterházy* hercegek kismartoni könyvtárában volt a legújabb időig.¹³²

c) A *Historiae* első húsz könyvének autográf kézírata az *Apponyi* grófok nagyapponyi könyvtárából ajándékként került az Országos Széchényi Könyvtárba.¹³³

d) Az *Istvánffy-stylionarium* a *Ruttkay*-, illetőleg a *Szirmay*-családon keresztül jutott az egri érseki levéltár gyűjteményébe.¹³⁴

e) A fehér disznóbőr kötésű *Codex Istvanffianus*, tudjuk, *Széchenyi* Ferencé volt, ő meg — *Kovachich* Márton György jegyzete szerint — Bécsben vásárolta.¹³⁵

Magyar történelmi tárgyú *Istvánffy*-kódex tehát jezsuita birtokból, vagy a jezsuiták után öröklő egyházi és állami intézményektől mostanáig nem került elő.

Ellenben az általunk ismert egyetlen hittudományi tárgyú *Istvánffy*-kódex, ma is a budapesti Egyetemi Könyvtárban van,¹³⁶ annál az intézménynél, amely a XVIII. század végén királyi rendelkezés alapján részben átvette a felosztatott jezsuita kollégiumok könyveit. A kézirat vándorútjára egyrészt az egyetem egykori tudós tanárának, *Schedius* Lajosnak (1786—1847) a kötetbe (a felső kötetábla belső oldalára ragasztott negyedréteg alakú cédulára) írt sajátkezű tájékoztató sorai, másrészt az előzéklapon és az első fólió *recto*-ján olvasható *possessor*-bejegyzések vetnek fényt. *Schedius* megállapítása szerint a kódex „olim ad Nicolaum Istvánfy ac prius haud dubie ad Joannem Sambucum” tartozott, ami — ismerve *Sambucus* és *Istvánffy* tanári-tanítványi, majd baráti viszonyát — teljesen elfogadhatónak látszik. Az előzéklapon levő bejegyzés XVII. századi írású, s így szól: „Collegij Soc(ieta)tis Jesu Catalogo Inscriptus.” Minden valószínűség szerint ez a zágrábi kollégium jegyzete az 1615. évi birtokbavételt követő időkből. A másik possesor-bejegyzés az 1. fólió verso-ján már XVIII. századi írású: „Coll[egium] Sopr[oniense] S[ocietatis] J[esu] [1756].” Eszerint tehát a kódex még a Jézus Társaság felosztatása előtt átkerült a rend zágrábi kollégiumából soproni kollégiumába. Itt azonban nem sokáig maradhatott. Az Egyetemi Könyvtár nyomtatott katalógusa szerint ui. a kéziratot a budai, majd pesti Universitas a jezsuiták főkollégiumából, Nagyszombatból kapta a rend felosztatása után.

Mindezek a jelek tehát megerősíteni látszanak fentebbi véleményünket, amely szerint *Istvánffy* Miklós kézirat-könyvtárából a zágrábi jezsuiták a

magyar történelmi vonatkozású kódexeket valószínűleg nem kapták meg, átvették ellenben a teológiai s nyilván a filozófiai tárgyú kéziratokat. A *Historiae* kútfő-anyagául szolgáló gazdag kéziratgyűjteményen minden bizonnyal a három *Istvánffy*-lány, Orsolya *Lipcsey* Jánosné, Éva *Draskovics* Jánosné és Katalin *Keglevich* Györgyné, illetőleg általuk a három említett család osztozott.¹³⁷ Ez ugyanis olyan anyag volt, amelyre történeti és politikai vonatkozásainál fogva sokkal inkább szüksége lehetett a családnak, mint a zágrábi kollégiumnak. Az örökösök birtokából azonban — úgy látszik — a gyűjtemény évszázadok folyamán többé-kevésbé szétszóródott.

Ami az *Istvánffy*-könyvtár nyomtatvány-gyűjteményét illeti, ennek szétszóródása is nyilvánvalónak látszik. Sorsát a következőkben vázolhatjuk.

A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában fennmaradt a Jézus Társaság zágrábi házának nyilván a rend felosztása és javainak lefoglalása alkalmából készült könyvtárjegyzéke.¹³⁸ Ebben azonban sajnos a könyvállomány különböző eredetű rétegei általában nincsenek megjelölve, s így nem tudható meg, mely műveket tekinthetünk *Istvánffy* hagyatékából valóknak. Csupán sejtéseket lehet a XVI. századi történelmi anyaggal kapcsolatban megkockáztatni azokban az esetekben, amikor a *Historiae*-nak már ismert forrásaival találkozunk. Ezen túl esetleg kiindulási alapot s szempontokat is kaphatunk a további kutatásokhoz.

A jegyzék (*Catalogus librorum bibl[iothecae] Soc[ietatis] Jesu Zagrabiensis*) összesen 3126 művet foglal magában 22 tudományszakból. Minden mű sorszám, cím, forma, példányszám, kiadási év és hely megjelölésével van feltüntetve. A sorszám-rovatban ezenkívül a legtöbb könyvnel bizonyos jel (K., vagy S.C., vagy +) is szerepel. Ezeknek jelentésére nézve a lajstrom elején találunk magyarázatot. Kiderül, hogy a jelek a könyvtár állományának II. József császár rendelete alapján 1786-ban történt szétosztását mutatják. K-val jelölték azokat a könyveket, amelyeket *Kercselich* Boldizsár Ádám 1777-ben kelt adománylevelével a zágrábi jogakadémiának ajándékozott,¹³⁹ annak a tanintézetnek, amely 1773 óta a jezsuiták könyvtárát is birtokolta. Ez a hagyaték „*publico patriae usui*” szolgált s mint ilyen nem kerülhetett felosztás alá. Az S.C. jellel megjelölt könyveket József császár a pesti papnevelő szemináriumnak (Seminario Cleri Pestiensis) szánta. Ezek tehát Pestre voltak irányítandók. Kereszt (+) jelet a zágrábi akadémia számára fenntartandó anyag kapott. Megjelöletlenek maradtak azok a művek, amelyeket a pesti egyetem használatára kívánt bocsátani a császár.

Ez a szétosztás számunkra annyiban érdekes, hogy útmutatással szolgálhat azoknak a műveknek felkutatására, amelyeknek *Istvánffy*hoz tartozását feltételezni lehet. Áttekintve a jegyzéket, megállapíthatjuk, hogy a bennünket elsősorban érdeklő szakcsoportok, így a *Historia*-szak is, túlnyomórészt Zágrábban maradtak. A pesti egyetemnek a magyar vonatkozású művekből meglehetősen csekély rész jutott, a pesti szeminárium pedig kizárólag hit-tudományi munkákat kapott. Az is megállapítható, hogy az elosztásnál a jegyzékben foglalt összes anyag túlnyomó többsége Zágrábban maradt. A legkecsegtetőbb kutatási területet számunkra mindenesetre a jezsuita törzssanyag nyújthatja, de biztató lehet ennek kiegészítő részében, a *Kercselich*-hagyatékban való kutatás is, hiszen említettük, hogy *Istvánffy* Miklós szél-

jegyzetes *Turóczi-krónikája* is *Kercselich*nél bukkant fel a XVIII. század második felében.¹⁴⁰

Azok a munkák, amelyek már a jegyzék alapján is figyelmet érdemelnek a következők.

1. *Az egykori zágrábi akadémiai anyagban*: *Paulus Jovius*-nak két műve *Historia sui temporis Germaniae* (Basileae, 1560.) és *Historiarum sui temporis libri* (Lugduni, 1561.), továbbá *Dionysos Halicarnassensis*-nek *Antiquitatum seu originum Romanorum libri LX* (Lugduni, 1561.), *Maniacus Leonardus*-nak *Historiae sui temporis* (Bergami, 1597.), *Eppendorfius Henricus*-nak *Annales regum et imperatorum Romanorum et Othomanicorum* (Strasburgi, 1565.), *T. Livius*-nak *Historiarum decades* (Venetiis, 1518.) és *Schraderus Laurentius*-nak *Monumentorum Italiae... libri* (Helmstadii, 1609.) című műve.

2. *A Kercselich-hagyatékban*: *T. Livius*-nak *Historiae Romanae* (Venetiis, 1572.), *Dubravius Joannes*-nek *Historia Boemica* (Basileae, 1575.), *C. Tacitus*-nak *Annales* (Venetiis, 1582.), *Bonfini Antonio*-nak *Rerum Hungaricarum decades IV* (Basileae, 1568.) és *Ortelius Abraham*-nak *Theatrum orbis terrarum* (Antverpiae, 1603.) című munkája.

3. *A pesti egyetemnek szánt anyagban*: *Chronicorum Turcicorum tomus II. et III.* (Francofurti, 1588.), *Piccolomini Aeneas Sylvius*-nak *Opera geographica et historica* (Helmstadii, 1600.), *Locati Humbertus*-nak *Italia afflicta* (Venetiis, 1576.), *Guagnini Alexander*-nek *Rerum Polonicarum libri III.* (Francofurti, 1584.), *Lonicerus Philippus*-nak *Chronicorum Turcicorum tomus I. et II.* (Francofurti, 1584.), *Osorio Hieronymus*-nak *De rebus Emanuelis Lusitaniae regis* (Coloniae, 1573.) című műve, végül a *Rerum Hungaricarum scriptores varii historici et geographici* (Francofurti, 1600.) c. forráskiadvány.

Eldönteni, hogy egy-egy munka *Istvánffy* Miklós könyvtárából ered-e, még a példányok megtekintése alapján is problematikus feladat lesz. Mint-hogy *Istvánffy* — eddigi tapasztalásunk szerint — nevét nem szokta könyveibe bejegyezni — támpontul csak *supralibros*-szal ellátott kötéseit, illetőleg autográf *margináliái* szolgálhatnak.¹⁴¹

Mindehhez hozzá kell még fűzni azt is, hogy — feltevésünk szerint a zágrábi jezsuita-kollégium minden valószínűség szerint már a rend felszólításakor sem lehetett az *Istvánffy*-hagyatékban maradéktalanul birtokában. A soproni, majd a nagyszombati házba került *Sambucus*-féle hittudományi kódex analógiája alapján számolni kell azzal, hogy nyomtatott művek hasonlóképpen elvándorolhattak egyik rendházból a másikba. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a *Historiae* közismert nyomtatott forrásai közül oly feltűnően kevés szerepel a szóbanforgó lajstromban.

Az *Istvánffy*-könyvtár után való nyomozásunkat itt egyelőre lezárhatjuk. Ennél többet majd csak rendszeres levéltári kutatások alapján fogunk megtudni.

Egy rendkívül művelt embernek rendkívüli körültekintéssel és szorgalommal összegyűjtött, nagy anyagi áldozattal és igazi bibliofil érzékkel gondozott nagyértékű gyűjteményéből negyedfélszáz évvel a halála után, íme még mutatóban is alig maradt valami. A jezsuiták csupán hasznos tudományos segédletet láttak *Istvánffy* könyveiben, nem többet, s ehhez képest kezelték azokat: hozták-vitték, kölcsönözték, a kölcsönzőnél felejtették, új könyveik közé elegyítették stb., követve a nálunk oly sokáig érvényesülő patriarkális könyvtárhasználat szokásait. A lassan felmorzsolódó hagyatékot végül az 1770—1780-as években a felvilágosult abszolutista uralkodók ahisztórikus beállítottságú intézkedései szórták szét teljesen. A leszármazók

pedig — amint *Istvánffy* jelentősége mindinkább elmosódott emlékezetünkben — maguk is egyre kevesebb ügyet vetettek a régi kézirat-gyűjteményre. Amíg a tárgyi érdeklődés a hagyaték iránt két-három nemzedéken át, kb. a XVII. század végéig elevenebben élt az örökös családokban — valószínűleg nagyban folyt a terebélyesedő rokonság körében való kölcsönözgetés, elajándékozás. Bizonyosság erre a *kismartoni* és a *nagyapponyi kódex*. Később a XVIII. század közepétől kezdve pedig, amikor a családi érdeklődést mindinkább a tudományos kutatói érdeklődés váltotta fel, megkezdődött az *Istvánffy*-kéziratoknak a családi levéltárakból és könyvtárakból tudós-könyvtárakba való átvándorlása. E folyamat a XIX. század második felében érthette el tetőpontját. Egyes állomásait *Kercselich*, *Kukuljević* és *Nagy Imre* neve jelzi. Az *Istvánffy* iránti családi kegyelet fokozatos elenyészését másfelől a régi megrongálódott *Istvánffy*-kötéseknek „szebb”, divatos új kötésekkel való kicserélése fejezi ki.

*

Az *Istvánffy*-könyvtár felbomlását — a jelek szerint — teljesnek kell tekintenünk, akárcsak a többi nagy humanista-könyvtárét. Helyreállítási kísérletről — úgy véljük — szó sem lehet többé. A könyvtártudománynak be kell érnie azzal, hogy szerény indításunk nyomán a jövőben megkísérli összeállítani a bibliotéka hajdani állományának mennél teljesebb jegyzékét, illetőleg feltárni igyekszik a gyűjteménynek mindazokat a darabjait, amelyek Magyarország, Jugoszlávia, vagy más szomszédos ország gyűjteményeiben még lappanganak.

A magyar történettudomány munkásai mellett döntő szerep vár e feladat során a délszláv tudósokra. Amit sokszázados együttélésünk idején ebben, és sok más közös érdekű történeti kérdésben sajnos elmulasztottunk, azt talán baráti egymás mellett élésünk helyzetében megvalósíthatjuk. Reményt erre éppen *Istvánffy* Miklós emléke nyújthat. Ezt a kiváló humanistát a XVIII. század óta magyar és horvát történészek egyaránt saját népük jelesei közé sorolták. A közös tisztelet és nagyrabecsülés a jövőben legigazabban talán abban juthat kifejezésre, ha a magyar és délszláv kutatás egymást támogatva, kétoldalú munkával rója le *Istvánffy* iránti régi adósságát: feltárja egész életét, életének minden fontos vonatkozását, így könyvtárának történetét is.

Jegyzetek

1. A *kódex* kifejezést itt tágabb értelemben használjuk, az értékes kéziratok (liber manuscriptus) fogalmának jelölésére.
2. *Kazabázi Joó* János a XVI. század második felében előbb a királyi kancellária titkára, utóbb királyi tanácsos, majd királyi személynök volt. L. *Nagy Iván: Magyarország családai*. [A következőkben: Magy. csal.] V. 349. — Országos Széchényi Könyvtár, kéziratár, Fol. Lat. 4006. IV. csomó, 27 f. A név előtt levő írás a kötet hátán teljesen elmosódott, s így nem lehet tudni, hogy *Kazabázi* milyen összefüggésben volt a kézirattal.

A *supralibros Istvánffy-címere* az eddig ismert kétféle címerábrázolás mellett egy harmadik változato* mutat. a) Nagy Iván: *Magy. csal.* V. 257. és Holub József: *A Kisasszonyfalvi Istvánffy-család.* [A következőkben: *Istvánffy-csal.*] Turul XXVII (1909) 122. című munkájában az egyesített *Istvánffy-Gyulay*-címet úgy ábrázolják, hogy a *Gyulay*-pajzs baloldalon van, az *Istvánffy*-pajzs jobboldalon; ami a részleteket illeti, a sas az *Istvánffy*-részben balra néz, a fogó hold a *Gyulay*-részben baloldalon van. b) Hatos Gusztáv: *Az Istvánffyak czímere.* Századok. IX (1875) 323—327. l. Bojničić, Ivan von: *Der Adel von Kroatien und Slavonien.* Nürnberg 1899. (J. Siebmachers Wappenbuch.) 52. tábla, úgyszintén *Csergheő Géza: Wappenbuch des Adels von Ungarn.* Nürnberg 1887—1888. (J. Siebmachers Wappenbuch.) 199. tábla az egyesített címet úgy mutatják be, hogy az *Istvánffy*-pajzs kerül balra és a *Gyulay*-pajzs jobbra; a sas és a fogó hold helyzete egyébként ugyanolyan, mint a Nagy Iván—Holub-féle ábrázoláson. c) Kódexünk supralibrosán szintén baloldalon van a sasos *Istvánffy*-pajzs s jobb oldalon a *Gyulay*-pajzs, — de a sas jobbra néz, a hold jobb oldalon van és nem fogó, hanem növekvő.

3. Az embléma jelentését nem tudtam tisztázni.
4. *Vurffel* Györgyre vonatkozó életrajzi adatokat nem sikerült felkutatnom.
5. *Bocattius* Jánosra vonatkozó régebbi irodalmat l. *Szinyei József: Magyar írók élete és munkái.*
6. *Verancsics* Faustusa nézve l. *Szinyei, i. m.*
7. A művészi kivitelű kötések, a pergamenborítás alatt rejlő, táblakul szolgáló összerasztott német nyelvű nyomtatványok tanúsága szerint, Bécsben, Prágában, vagy más monarchiabeli városban készülhettek.
8. *Kardos* Tibor: *A magyarországi humanizmus kora.* Bp. 1955. című nagy műve is lezárul a XV. század végével, hasonlóképpen *Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása.* Bp. 1935. c. műve is a *Jagellók* korával. [A következőkben: *Horváth János, Irod. műv. megoszl.*] *Horváth János: A reformáció jegyében.* Bp. 1953. c. műve csaknem a XVI. század végéig terjed, de vizsgálati területe a történetirodalmat nem öleli fel. — A legújabb irodalomtörténeti összefoglalás, *A Magyar irodalom története 1849-ig.* Szerk. *Bóka László és Pándi Pál.* Bp. 1957., már nem mellőzi vizsgálatában a humanista történetírókat, de idevágó, sok értékes megállapítást tartalmazó fejezete (86—89. l.) csak általános tájékoztatóul szolgál.
9. *Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.* Bp. 1873. — *Frankl Vilmos: Révai Ferencz nádori helytartó fiainak... iskoláztatása 1538—1555.* Pest 1873. (Értekezések a történeti tudományok köréből. II. 6.) — *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. (1264—1864).* Gyűjtötte és közrebocsájtja: *Veress Endre.* Bp. 1915. (Fontes Rerum Hungaricarum. Tom. I.) *Horváth János, Irod. műv. megoszl.* 164—165., 182—183., 185—187. l.
11. Nagy Iván, *Magy. csal.* V. 257—258. l. Nagy Iván: *A kisasszonyfalvi Istvánffyak.* [A következőkben: *Istvánffyak.*] Turul I (1883) 112—113. l. Holub, *Istvánffy-csal.* 114—115. l.
12. *A Dombói Dombay-családra nézve* l. Nagy Iván, *Magy. csal.* III. 347—348. l.
13. Nagy Iván, *Magy. csal.* V. 259. l. Nagy Iván, *Istvánffyak* 113. l. *Régi Magyar Költők Tára* II. XVI. századbeli magyar költők művei I. Közzéteszi *Szilády Áron.* Bp. 1880. 25—52., s főleg 383—386. l. Holub, *Istvánffy csal.* 118—119. l. Holub József: *Istvánffy Pál. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére.* Bp. 1912. [A következőkben: *Holub, Istvánffy Pál.*] 222—237. l.
14. *A Garayakra* l. Nagy Iván, *Magy. csal.* III. 327—331. l.
15. *A Batthyány-rokonságra:* Holub, *Istvánffy csal.* 120. l. *Régi Magyar Költők Tára* IV. 288. l.
16. *Zay Ferencre és családjára* l. Nagy Iván, *Magy. csal.* XI. 334—335. l.
17. *A Maczédoniai-családra* l. Nagy Iván, *Magy. csal.* VII. 223—224. l.
18. *A Gyulai Gyulay-családra:* *Margalits Ede: Horvát történelmi repertórium.* II. Bp. 1902. 583., 608., 725., 728., 730. l. Bojničić, i. m. 58. l. *Schönherr Gyula: Hunyadi Corvin János.* Bp. 1894. 219., 236., 243—244., 306. l.
19. *Bojničić, i. m.* 145. l. Nagy Iván, *Magy. csal.* IX. 257—266. l. *A krónikáiról* l. *Morvai István: Gersei Pethő Gergely élete és krónikája.* Bp. 1912.

20. Bojničić, i. m. 190. l. *Thuróczy* Benedek horvát bánról: *Rattkay Georgius: Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae & Slavoniae... ad ... annum MDCLII.* Viennae, 1652. 186. [Kéri Valentinus]: *Series banorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae...* Tyrnaviae 1737. 153–154. l.
21. Németh Béla: *Szigetvár története.* Pécs 1903. 95. l.
22. Holub, Istvánffy Pál 226., 236. l.
23. Holub József: *Istvánffy Miklós Históriaja badtörténelmi szempontból.* Szekszárd 1909. (Művelődéstört. Érték. 35.) 14–15. l. [A következőkben: Holub, Istvánffy Hist.]
24. Uo. 15–17. l. Veress, i. m. 51. l.
25. Holub, Istvánffy Hist. 18. l. Vitézi szolgálatra vonatkozó terveiről l. még Várday Miklós kapitányhoz Bécsből, 1567. jan. 1-én írt levelét. Irod. tört. Közl. XXXIX (1929) 360–361. l.
26. A humanisták kancelláriai működésére l. Horváth János, Irod. műv. megoszl. 180–233. l.
27. Holub, Istvánffy Hist. 18–23. l.
28. A diploma baronatus-t l. A M. Nemzeti Múzeum Könyvtárának czimeres levelei 1200–1868. [I.] Leírta: Áldásy Antal. Bp. 1904. (A M. N. Múzeum Könyvtárának czímjegyzéke. II. Czimereslevelek.) 67–68. l.
29. Holub, Istvánffy Hist. 33. l.
30. Hatos Gusztáv: Mátyás király gyűrűs pecsétje. Századok X (1876) 168–169. l.
31. A Bajnai Both-családra és birtokaira l. Bojničić, i. m. 20. l. Both János és András bánokra: Margalits, i. m. II. 478., 486., 488–492., 494–495., 497., 505–509., 629., 648., 660., 724., 728–729. l., továbbá: Rattkay, i. m. 107., 111., 117. l. és Kéri, i. m. 87., 97–98. l.
32. Holub, Istvánffy Hist. 21–25., 29–32. l.
33. Istvánffy Miklós levelezéséből csupán a Századok VIII (1874) 58–59., a Történelmi Tár. (1893). 342–360., 440–458., 631–647. l. és az Irodalomtörténeti Közlemények. XXXIX (1929). 360–361., 363. l. között néhány darabot; továbbá: Pázmány Péter levelezése. Közzéteszi Frankl Vilmos. I. Bp. 1873. (Monumenta Hungariae Historica I. oszt. 19. k.)
34. Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331–1600. Bp. 1937. 31., 54., 69., 76., 89–91., 93., 101., 127–129. l.
35. Toldy Ferenc: *Az újkor magyar nemzeti irodalom története.* I. füz. Pest 1853. 31. l. Takáts Sándor: *Rajzok a török világból.* I. Bp. 1915. 32. l. Istvánffy Gyula: *A Clusius-codex mycologiai méltatása...* Bp. 1900. 172. l.
36. A mutatót az Országos Széchényi Könyvtár kézírattára őrzi.
37. 1929. évf. 33–48., 193–208.; 1930. évf. 113–118., 296–302.; 1931. évf. 60–63.; 1932/1934 évf. 13–88. l. Önálló munkaként l. a 34. jegyzetben.
38. A szíves információért köszönettel tartozom Csapodi Csabának.
39. Az első két kiadás bibliográfiai adatait l. Szabó Károly — Hellebrant Árpád: *Régi magyar könyvtár.* III. Bp. 1896–1898. 285–286., illetőleg 390. l. (1350., illetőleg 3351. tételszám alatt.) A harmadik kiadás rövidített címe: *Istvánfi Nicolaus: Regni Hungarici historia... usque ad annum 1718...* Coloniae Agrippinae 1724. A negyedik kiadásé: *Istvánfi Nicolaus: Historia Regni Hungariae... libris XXXIV.* Viennae 1758.
40. Czvittinger David: *Specimen Hungariae literatae...* Francofurti et Lipsiae, 1711. 188–193. l.
41. Bod Péter: *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-országban élt tudós embereknek... históriajok...* [H. n.] 1766. 124–125. l.
42. Munkája 68–69. lapján *Detzi Tzímor* Jánosról szólva, megemlíti, hogy ennek *Historiája* „1603-dik eszt. meg volt az Istvánfi Miklos Vitze Palatinus Bibliotékájában...”
43. *Petri Lambecii... commentariorum de... Bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber primus...* Editio altera opera et studio Adami Francisci Kollarii... Vindobonae, 1766. A 714–719. hasábokon: Thomas Balasffy: „*Vita Nicolai Istvánffii.*”, Kollár kommentárja a 719–720. hasábokon. — Balasffyra l. Szabó Ignác: *Balászfői Tamás püspök és egyházi író élete és művei.* Magyar Sion. Új sorozat XI(1897). 122–133., 184–209. l.
44. Budapesti Egyetemi Könyvtár, kézírattár, *Collectio Prayana.* Tom. XXV. pp. 107–113. *Biographia Nicolai Istvánffii.* A Pray által sajátkezűleg írt életrajz végén toldalékként a következő szavak olvashatók: „Bibliothecae suae Tom. II. Cap. 2. Num. 38. pag.

- 136." Pontos utalás ez valamely kézíratra, de nem tudható, miféle kézíratra. *Pray* kézirat gyűjteményének II. kötetében hiába kerestünk idevágó anyagot.
45. *Pray* Georgius: *Annales regvm Hungariae ab anno Christi CMXC VII. ad annum MDLXIV.* Pars IV. Vindobonae 1767. 5–7. l.
 46. *Horányi* Alexius: *Memoria Hungarorum et provincialium...* Pars II. Viennae 1776. 247–267. l.
 47. *Scriptorum ex regno Sclavoniae a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio... ex praelectionibus... Adalberti Barits...* in academia regia Zabradiensi... anno 1774. Varasdini [é. n.] C–C2. — A munka *Kercselich* műve, de bizonyos okokból *Barits* professzor neve alatt jelent meg. L. *Margalits* Ede: *Kercselich Ádám Boldizsár (1715–1778).* Századok XLI (1907) 36–48. l.
 48. Ungarisches Magazin I (1781) 21–32. l. W[indisch, Karl Gottlieb]: *Beytrag zur Lebensgeschichte des Nicolaus Ischvánfi*; továbbá 464–466. l. *Nachtrag zu Istvánfi's Biographie*; végül II (1782) 110–115. l. C. D. *Bartsch* levele *Kisasszonyfalvára és Vinicára tett kirándulásáról*.
 49. *Wallaszky* Paulus: *Conspectus reipublicae litterariae in Hvgaria.* Editio altera. Bvdae 1808. 2., 213. l.
 50. *Kölesy* Carl Vinzenz: *Ungarischer Plutarch oder Nachrichten von den Leben merkwürdiger Personen des Königreichs Ungarn und der dazu gehörigen Provinzen:* I. Pest 1815. 180–185. l.
 51. *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte.* Hrsg. durch die Freyherren [Josef] von *Hor-mayr* und [Alois] von *Mednyansky*. III (1822) 337–348. l.
 52. *Felső Magyar-Országi Minerva. Nemzeti folyó-írás.* IV (1828) 1891–1896. l. *Kovácsóczy* [Mihály]: *Istvánffy Miklós al-nádor és magyar történet-író.*
 53. *Tud. Gyűjt.* XV (1831) III. k. 41–43. l. *Vitéz János, Sambucus János és Istvánffy Miklós Biográfiájokhoz járuló Töredékek.*
 54. Közhasznu esmeretek tára. A'Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva. VI. Pest 1833. 480–481. l. Az *Istvánffy Miklós* cikket *Fábri Pál* írta.
 55. *Ghymes* Forgách *Ferencz...* Magyar Historiája 1540–1572. A herczeg Esterházy-féle kéziratból közli *Majer Fidé*l. Pest 1866. *Baronyai Decsi János Magyar Historiája 1592–1598.* A szerző életével közli *Toldy Ferencz.* Pest 1866. *Szamosközy István történeti maradványai.* 1566–1603. Kiadta *Szilágyi Sándor.* I–III. Bp. 1876–1877. Mindhárom forráskiadvány a *Monumenta Hungariae Historica*-sorozatban jelent meg: II. oszt. 16., 17. és 21. k.
 56. *Nagy Iván, Magy. csal.* V. 260. l. 2. jegyzet.
 57. *Nagy Iván, Istvánffyak.* 115. l.
 58. *Kérékgártó Árpád: Istvánffy Miklós Históriája ismertetése és bírálatáról.* Irodalomtörténeti Közlemények II (1893) 324–340. l.
 59. *Starck* Andor: *Istvánffy Miklós és Historia Regni Hungarici-ja.* Értesítő a Kegyes Tanítórendiek debreceni algymnasiumáról 1894–1895. iskolai évben. Debrecen 1895. 7–64. l.
 60. Uo. 20 l.
 61. *Károlyi Árpád: Illésházy István bütlenségi pere.* Bp. 1883. és *Illésházy István bütlenségi pörére vonatkozó okiratok.* Közli *Károlyi Árpád.* Történelmi Tár (1882) 670–696. és (1883) 306–330. l.
 62. *Századok* VIII (1874) 58–59. l., IX (1875), 39., 323–327. l., X (1876), 168–169. l.
 63. *Történelmi Tár* (1867) 238–249. l. (1890). 370–377. l., (1893). 342–360., 440–458., 631–647. l.
 64. *Holub, Istvánffy Hist.* 13–34. l.
 65. Uo. 43. l.
 66. *Holub, Istvánffy-csal.* 123. l.
 67. *Archaeol. Ért.* Új folyam. XXXII (1912). 39–43. l.
 68. *Holub, Istvánffy Pál* 222–237., különösen 236. l.
 69. *Fodor* Henrik: *Istvánffy Miklós Históriájának forrásai.* (II. Ulászló kora.) Pécs 1940. (Specimina dissertationum facultatis philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis. 177.)

70. *Kalazantinum* XIII (1907) 4. sz. 7–10. l.
71. *A budapesti VI. ker... állami br. Kemény Zsigmond reáliskola értesítője az 1932–1933. iskolai évről.* Bp. 1933. 3–15. l.
72. *Irod. tört. Közl.* XXXII (1922) 140–146. l.
73. Nicolaus Istvánffy: *Carmina*. Ediderunt Josephus Holub et Ladislaus Juhász. Lipsiae 1935. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum.)
74. Bóta Károly: *Istvánffy Miklós*. Bp. 1938. Valószínűnek tartjuk, hogy a tanulmány doktori értekezésnek készült a budapesti egyetemen néhai Huszti József professzor intézetében.
75. Uo. 11–12., 39–40. l.
76. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris*. Vol. I–III. Sopronii 1814–1815.
77. Uo. I. 424–432. l. *Codex diplomaticus Istvánfianus Rerum Hungaricarum saeculi XVI. notationibus marginalibus propria manu Nicolai Istvanfy interspersus.* — Egyes részletei kiadva: *Scriptores rerum Hungaricarum minores...* Edidit Martinus Georgius Kovachich... Tom. I. Budae 1798. 45–48., 98–111., 128–137., 155–157. l.
78. Jelzete: Quart. Lat. 2316.
79. Rota Martino-ra l. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. XXIX. Leipzig 1935. 82. l.
80. Értesülésünk szerint, Holub József professzor erről a kéziratról adja sajtó alá a *Historiae* kritikai kiadását Juhász László *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum*-sorozatában.
81. Nagy Iván, *Magy. csal.* V. 260. l. 2. jegyzet. Turul. I (1883). 115. l.
82. *Catalogus librorum manuscriptorum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestiensis*. Tom. II. Pars I. Budapestini 1889. 140–141. l. Újabb szabatos leírását l.: Kubinyi Maria: *Libri manuscripti Graeci in Bibliothecis Budapestiensibus asservati*. Budapestini, 1956. 71–73. l.
83. *Athenagoras-ra, Dorotheus-ra, Eunapius-ra és Hippolytus-ra l. Lexikon für Theologie und Kirche*. Hrsg. Michael Buchberger. I–X. Freiburg im Breisgau 1930–1938. — A szövegkiadásokra l.: Kubinyi, i. m. 71–73. l.
84. A kódexet ugyanolyan kötése más két kódexszel együtt magában foglaló múlt század tékán rányomott horvát szöveg olvasható. Magyar fordítása ez: a M. T. Akadémiának emlékezésül gróf Károlyi Sándor, gr. Festetics Béla és b. Podmaniczky Frigyes zágrábi látogatására. 1860. ápr. 13. — L. mégb Holub Juhász, Nic. Istvánffy *Carmina*. V. l. 8. jegyzet.
85. Információmát Iványi Sándortól, a főegyházmegyei könyvtár vezetőjétől kaptam.
86. Toldy Ferenc: *Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek*. I. Pest 1868. (Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. I.) 3–58., különösen 53–54. .
87. L. az 55. jegyzetet.
88. Toldy, *Magyar államférfiak* 53. .
89. Uo.
90. Uo.
92. *Magyar Athenas*. 68–69. l.
93. Bartoniek Emma: *Magyar történeti forráskiadványok*. Bp. 1929.
94. Holub, Istvánffy Pál 236. l.
95. *Starck i. b.* 63–64. l. *Kérégyártó, i. b.* 330. l. Bóta, i. m. 30. l. Fodor, i. m. 48. l.
96. Kiadásait l. Bartoniek, i. m.
97. Holub, Istvánffy Hist. 13–44. l.
98. Kovács Sándor: *A Dózsa-háború humanista eposza*. Irodalomtörténeti Közlemények (1959) 453. l.
99. Istvánffy Gyula, i. m. 172., 210–214. l. és *Történelmi Tár* (1893) 348–349. l.
100. Pontos címét l. a 69. jegyzetben.
101. Barits, i. m. C–C2.
102. Holub, Istvánffy Pál 236. l.
103. Fodor, i. m. 46–47. l.
104. Uo. 47–48. l.

105. Az idevágó *Istvánffy-Clusius*-levelezést l. *Istvánffy Gyula, i. m.* 211–213. l. és *Történelmi Tár.* 1893. 348. l.
106. *Fodor, i. m.* 47–48. l. *Bóta, i. m.* 30. l. *Starck, i. b.* 63–64. l.
107. *Holub, Pannonia és Dacia* 39–43. l.
108. *Istvánffy Gyula, i. m.* 213–214. l.
109. *Holub, Istvánffy Hist.* 13–44. l.
110. *Starck, i. b.* 15. l. *Holub, Istvánffy Hist.* 42–43. l.
111. *Történelmi Tár* (1890) 370. l. *Holub, Istvánffy Pál* 235. l.
112. *Holub, Istvánffy Hist.* 22. l.
113. Uo.
114. Uo. 43–44. l. Orsz. Széchényi Könyvtár, kéziratár, Fol. Hung. 744.
115. L. a 18. jegyzetet.
116. *Századok.* X (1876). 168–169. l.
117. *Történelmi Tár.* 1890. 370. l.
118. Uo. 371–375. l.
119. Uo. 376. l.
120. *Holub, Istvánffy Hist.* 43. l.
121. Orsz. Széchényi Könyvtár, kéziratár, Quart. Lat. 2316.
122. *Barits, i. m.* C–C2.
123. *Rajzok a török világból.* l. 2–42. l.
124. *Bojničić, Ivan: Horvát-, Szlavón- és Dalmátországek története az Anjouektól az új-korig.* (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. VIII.) Bp. 1901. 68. l. Vinicáról és vidékéről: *Kercselich, Balthasar Adam: De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavonicae notitiae praeliminaries.* Zagrabiae [1770.]
125. *Takáts, i. m.* 8–20. l.
126. *Az újkori magyar nemzeti irodalom története.* I. füz. Pest 1853. 31. l.
127. *Holub, Istvánffy Hist.* 33. l.
128. A jezsuiták megtelepülése Zábrábban 1606-ban történt. L. *Kercselich, i. m.* 426. l. A historia domus a budapesti Egyetemi Könyvtárból 1960-ban, a békeszerződés értelmében, Jugoszláviába került; a könyvtár ma már csak film-másolatát őrzi. Címe: *Historia Collegii Societatis Jesu, in monte Greco Zagrabiae siti... in posteriorum instructionem... accuratissime coepta est in hinc librum referri anno... 1628. 18. Februarii.* A historia domus is 1606-tal kezdődik. Jelzete: Ab. 130/I.
129. A növedéknapló tételszáma: 1895/5. A szerzeményezés tényét egyébként a *Magy. Könyvszle.* is közli: (1895) 167., 1896. 117. l.
130. *Nagy Iván, Magy. csal.* V. 258., 260. l.
131. *Margalits, i. m.* II. 82., 594., 636., 733. l.
132. L. a 86. jegyzetet.
133. A Magyar Történelmi Társulat látogatásáról a nagyapponyi könyvtárban l. *Deák Farkas* beszámolóját: *Századok.* IX (1875). 708. l. Gróf *Apponyi Lajos* ajándékozásáról: *Magy. Könyvszle.* (1892/93) 321. l. és (1896) 104. l.
134. *L. Iványi Béla: Középkori címeres levelek.* Turul. XLVIII (1934). 23. l. A cikkben foglaltakat *Iványi Sándor* ez idő szerinti könyvtárvezető szíves levélbeli közlése is megerősíti.
135. A Kiscenken, 1796. jún. 1-én kelt autográf bejegyzést l. a kódex l. folióján: „Pro memoria posterorum.”
136. Kéziratár, F. 28.
137. A *Nagylucsei Lipcsey-családra*, illetőleg a *Nagylucsei Dóczy-családra* l. *Nagy Iván, Magy. csal.* III. 334–338. és VII. 121–123. l.; a *Draskovicsokra* uo. III. 389–395. l.; a *Keglevichekre* uo. V. 151–160. l. — továbbá: a *Draskovicsokra Bojničić, Der Adel von Kroatien* 40., a *Keglevichekre* uo. 86. l.
138. Jelzete: J. 10/20.

139. *Margalits Ede: Kercselich Adám Boldizsár. Századok* XLI (1907) 36., 47–48. l.
140. L. a 101. jegyzetet.
141. A jezsuita rend feloszlata után a budapesti Egyetemi Könyvtárba bekerült könyvanyag legértékesebb részéről, a raria-ról a könyvtár akkori őre, Pray György által készített hatalmas jegyzék, *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis*. Pars I. et II. Buda 1780–1781. önmagában nem nyújt elegendő alapot problémánk tisztázásához.